

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Altenbroek en Voervallei met omgeving, Voeren (’s-Gravenvoeren en Sint- Martens-Voeren)

beschermingsdossier cultuurhistorisch landschap

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Altenbroek en Voervallei met omgeving, Voeren ('s-Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren) – beschermingsdossier cultuurhistorisch landschap

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 135

AUTEURS

Nele Vanmaele, Paul Van den Breemt, Erwin Meylemans en Inge Verdurmen.

JAAR VAN UITGAVE

2020

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving

Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Sonja Vanblaere

LEDEN KLANKBORDGROEP

Eddy Timmers, Marc De Bie

OMSLAGILLUSTRATIE

Voer en molenloop naar molen van Lhomme

Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Kris Vandevorst

FOTO'S EN ILLUSTRATIES:

Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Kris Vandevorst

agentschap Onroerend Erfgoed

Havenlaan 88 bus 5

1000 Brussel

T +32 2 553 16 50

info@onroenderfgoed.be

www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.

This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution

4.0 International License. To view a copy of this license, visit

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

ISSN 1371-4678

D/2020/3241/019

////////////////////////////////////

Beschermingsdossier:

Altenbroek en Voervallei met
omgeving, Voeren ('s-Gravenvoeren en
Sint-Martens-Voeren) –
cultuurhistorisch landschap

NELE VANMAELE, PAUL VAN DEN BREMT, ERWIN MEYLEMANS EN INGE VERDURMEN

INHOUD

1	BESCHRIJVEND GEDEELTE.....	6
1.1	SITUERING	6
1.2	HISTORISCH OVERZICHT	7
1.2.1	FYSISCH GEORGRAFIE	7
1.2.2	CULTUURHISTORISCH LANDSCHAP	11
1.3	BESCHRIJVING MET INBEGRIIP VAN DE ERFGOEDELEMENTEN EN ERFGOEDKENMERKEN ...	22
1.4	FYSIEKE TOESTAND VAN HET ONROEREND GOED.....	31
2	EVALUEREND GEDEELTE	32
2.1	EVALUATIE VAN DE ERFGOEDWAARDEN.....	32
2.2	MOTIVERING VAN HET TYPE BESCHERMING	36
2.3	MOTIVERING VAN DE AFBAKENING VAN DE BESCHERMING	36
2.4	JURIDISCHE TOESTAND	38
2.4.1	ONROEREND ERFGOED:	38
2.4.2	RUIMTELIJKE ORDENING:	45
2.4.3	NATUUR EN BOS:.....	47
2.4.4	LANDBOUW EN VISSERIJ:	48
2.4.5	WATER:	48
2.4.6	STILTE.....	48
2.4.7	ANDERE PROJECTEN:	48
3	BEHEERSVISIE	50
3.1	BEHEERSDOELSTELLINGEN VOOR HET BESCHERMD ONROEREND GOED	50
3.2	BIJZONDERE VOORSCHRIFTEN VOOR HET BESCHERMD ONROEREND GOED	50
3.3	TOELATINGSPLICHTIGE HANDELINGEN VOOR HET BESCHERMD ONROEREND GOED.....	51
4	BRONNEN	52
4.1	CARTOGRAFISCHE BRONNEN	52
4.2	LITERATUUR	52
4.3	ONUITGEGEVEN PUBLICATIES.....	53
4.4	WEBSITE EN DIGITALE BRONNEN	54
4.5	MONDELINGE BRONNEN	55
5	BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER.....	56
5.1	OMGEVINGSPLAN	56

1 BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1 SITUERING

Het gebied 'Altenbroek en Voervallei met omgeving' bevindt zich in de gemeente Voeren, gelegen in het oosten van de provincie Limburg. Voeren is zowel een gemeente als een aparte fysisch-geografische streek, dat aansluit bij het Land van Herve. De Limburgse exclave is aan drie zijden begrenst door de provincie Luik en in het noorden is er een grens met Nederlands Limburg. Het voorliggende gebied bevindt zich in de deelgemeenten 's- Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren en is gelegen in de Voerstreek volgens de indeling van de Traditionele Landschappen van Vlaanderen.

Het cultuurhistorisch landschap 'Altenbroek en Voervallei met omgeving' is ongeveer 986ha groot.

De cultuurhistorische landschap omvat van oost naar west de vallei van de Veurs vanaf Krindaal die in Sint-Martens-Voeren in de Voer over gaat, en de vallei van de Voer van Sint-Martens-Voeren tot aan de westelijke staatsgrens met Nederland. De aanpalende grasland- en graftenrijke hellingsgronden vormen samen met de valleigraslanden een belangrijke component binnen het landschap. Gezien de grote erfgoedwaarde en samenhang met de aanpalende (beboste) hellingen en plateaus worden deze gebieden ook mee opgenomen in de afbakening.

In het zuiden wordt het gebied begrensd door de spoorlijn (ten oosten van Sint-Martens-Voeren), de verbindingsweg Ottegraven en de oude parallelweg ten zuiden van 's-Gravenvoeren. De dorpskernen 's-Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren maken geen deel uit van het cultuurhistorisch landschap. De staatsgrens bepaalt de noordelijke en westelijke begrenzing.

De hellingen en plateaus ten noorden van de Voer en Veursvalleien sluiten ruimtelijk aan bij de valleigraslanden. In het noordoosten bevindt zich het beschermde landschap Martelberg. Het bos- en heidegebied van Schophemerheide bevindt zich tussen Sint-Martens-Voeren en Ketten. Ten noorden van 's-Gravenvoeren ligt een graftenrijke zone met weilanden en akkerlanden. Het dichte wegenpatroon oriënteert zich grotendeels noord-zuid en loopt richting het beschermde Hoogbos met omliggend open landbouwgebied.

Altenbroek met centraal de Noorbeekvallei sluit ruimtelijk aan bij de Voervallei. Ter hoogte van Vitschen mondt de Noor uit in de Voer. Ten noorden sluit het gebied Altenbroek aan bij het plateau van Snauwenberg met zichten op het Hoogbos.

In het oosten zitten de graslanden van Mosdelle tot aan Ulvend en het deel van het Broekbos ten zuiden ervan binnen het gebied.

Het gebied ‘s Graven-, Sint-Martens- en Sint-Pietersvoeren’ is een vastgesteld in de landschapsatlas. Het voorliggend gebied is het centrale en westelijke deel van deze ankerplaats. Het oostelijke en zuidelijke deel van dit gebied, namelijk het Alsbos, Vrouwenbos, Veursbos, oostelijk deel Broekbos en de gehuchten De Plank, Berg en Veurs en het dorp Sint-Pieters-Voeren maken geen deel uit van dit dossier, en kunnen mogelijk in een latere fase aan bod komen in een aansluitend beschermingsdossier.

1.2 HISTORISCH OVERZICHT

1.2.1 Fysische geografie

Sint-Martens-Voeren en 's-Gravenvoeren liggen centraal en westelijk in de gemeente Voeren. Dit gebied ligt ten oosten van de Maas en is een overgangsgebied tussen Droog Haspengouw in het westen en het Land van Herve in het zuidoosten. Het gebied wordt gekenmerkt door een zeer complexe geologie en geomorfologie die zeer bepalend is voor de landschapsgenese.

1.2.1.1 Geologie

Het landschap in Voeren wordt volledig bepaald door het voorkomen van grote pakketten krijtgesteente op geringe diepte of aan het maaiveld. Deze krijtgesteenten werden gedurende miljoenen jaren door de zee in subhorizontale kalklagen afgezet tijdens het mesozoïcum. De kalklagen ontstonden door afzettingen van kleine organismen met kalkskeletten op de bodem van de ondiepe subtropische zee. Dit resulteerde in de huidige kalksteenpakketten die een dikte hebben van tientallen meters. De dikste kalkpakketten bevinden zich in het oosten en nemen af in westelijke richting¹. Twee geologische formaties zijn bepalend voor dit gebied: De formatie van Gulpen die bestaat uit zachte, fijnkorrelige kalksteen en de oudere formatie van Vaals, die bekend staat als het Vaalser groenzand.

De kalksteen van de formatie van Gulpen wordt ook wel mergel genoemd. Deze formatie dagzoomt in het zuiden van Limburg en dateert uit het boven-krijt. De kalklaag van wit krijt bevat vrij veel glauconiet. Op verschillende plekken komen fossielen van belemnieten, zeeëgels, koralen en schelpen voor. Door de bijmenging van zand, klei en leem is de kalk niet geschikt om in grote hoeveelheden ontgonnen te worden, zoals bijvoorbeeld wel het geval was bij de kalksteengroeven in Riemst. Er zijn wel veel plaatselijke groeven, in functie van het mergelen van akkers en weilanden. Deze nu verlaten mergelkuilen bevinden zich grotendeels in de bovenste helft van de dalhellingen. Ze zijn vaak met bos overgroeid en ter plekke en op het digitaal hoogtemodel in het microreliëf goed herkenbaar.

Het Vaalser groenzand (formatie van Vaals) dateert eveneens uit het boven-krijt en bevindt zich onder het krijt van de formatie van Gulpen. Deze kustafzettingen bestaan uit glauconietrijk zand met kleihoudende lagen erin; donkergroene kleinsten ('Smectiet van Herve').² Deze afzetting dagzoomt in de bovenloop van de Noorbeek ter hoogte van het kasteel van Altenbroek, in de Veursvallei ten oosten van Sint-Martens-Voeren en over de volledige lengte van de Gulpvallei. Het grondwater dat stagneert op de kleilagen komt in talrijke bronnen aan de oppervlakte. Dit fenomeen is afwezig in de Voervallei ter hoogte van 's-Gravenvoeren, waar door het ontbreken van het dagzomen van het Vaalser groenzand er geen bronwerking is. De aanwezige kalksteenpakketten zijn zeer goed doorlatend, waardoor de grondwatertafel zich veel dieper bevindt. Waar het kalkrijke bronwater in contact komt met de lucht kan calciumcarbonaat worden afgezet op stenen, bladeren en takjes. De afzettingen vormen poreuze laagjes, kalktuf, waar holten in kunnen zitten door rottend organisch materiaal. Dit fenomeen komt voor bij het 'Waterwegske' in Sint-Martens-Voeren en bij een perceel met kalktufbronnen ten noorden van Sint-Martens-Voeren. Travertiin of kalktuf of bronsteen is een

¹ BATS H. 1992, 15.

² CLAES E., FREDERICKX E., GULLENTOPS F., FELDER W. & DE GEYTER G., 2001, 29.

Vanaf het pleistoceen, ongeveer 3 miljoen jaar geleden, heeft de Maas zich meer naar het westen verlegd. De rivierwerking zorgde voor het afzetten van talrijke grindterrassen. De sedimentatiegrens van de oude Maasterrassen bevindt zich halfweg 's-Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren¹¹. Oudere Maasterrassen zijn op verschillende plekken zichtbaar. De grindgroeve aan de Kinkenbergrand was een ontginning van Maasgrind. Het Maasgrind werd tijdens de laatste ijstijd door rivierwerking afgezet. Kenmerkend is zijn rolronde vorm. De bovenste laag van de groeve bestaat uit hoekig silex. Dit geremanieerd materiaal komt voort uit hoger in de Voervallei afgezette Maastrichtse kalkformaties. Deze zijn door erosie lager op de helling afgezet in een kleirijke silexlaag¹².

1.2.1.2 Bodem

Tijdens het laatste deel van het pleistoceen werd bij de laatste twee ijstijden, namelijk het saalian en weichseliaan, het landschap in een groot deel van Europa door de wind bedekt met löss, een zeer fijnkorrelig materiaal¹³. In het Maasterrassengebied varieert de dikte ervan tussen de 2 en 4 meter. Ten oosten van de sedimentatiegrens van de pleistocene Maas zijn de lössafzettingen dunner en komen ze enkel voor op de smalle plateaus en de noordelijk georiënteerde zachte hellingen¹⁴.

Deze pleistocene lösslagen hebben zich onder invloed van het holocene klimaat gedurende de laatste 10 000 jaar ontwikkeld tot vruchtbare leembodems met een hoge landbouwkundige waarde. Op de randen van de plateaus en op de overgangen naar de hellingen komen stenige silexrijke bodems voor. Op de oostelijke sedimentatiegrens van de pleistocene Maas in Altenbroek en Schophemerheide komt leem vermengd met kwartsgrind voor.

De erosie op de valleihellingen veroorzaakte een colluviumafzetting in de valleibodem. Die vormt een vrij vlak gebied naast de beekloop. Alluviale afzettingen van leem-, klei-, zand- en grind komen voor. Het huidige bodemgebruik op deze afzettingen wordt gekenmerkt door graslanden en (relicten van) hoogstamboomgaarden. In de vallei van de Veurs worden ook vuursteenbreksies (blokken opgebouwd uit gebroken vuursteen) en conglomeraten van gerolde vuursteen gevonden¹⁵.

1.2.1.3 Dolines

Op enkele plaatsen in Voeren komt een zeldzaam geomorfologisch fenomeen voor. Door het kalkrijk substraat ontstaat een karstverschijnsel. Een doline is een ketel- of trechtersvormige depressie ontstaan door instorting als gevolg van de oplossing van onderliggende kalksteen door koolzuurhoudend water. Op de hellingen van het Hoogbos en in het Broekbos tussen Kwinten en De Plank komen dolines voor. Ze zijn overgroeid met bosvegetatie, maar zijn wel in het reliëf herkenbaar¹⁵.

1.2.1.4 Topografie

Het hoogste punt van dit gebied bevindt zich helemaal in het oosten, ter hoogte van Op-de-Eiken met 235 m. Dit plateau ligt ten noorden van het Broekbos.

¹¹ BATS H. 1992, 17.

¹² DIRIKEN P. 2002, 86.

¹³ Begrippenlijst Landschap (geraadpleegd in april 2017).

¹⁴ BATS 1992, 17-18.

¹⁵ VANDENABEELE E. 2016, onuitgegeven nota's.

De Veurs heeft ter hoogte van Krindaal een hoogte van 150 m. De samenvloeiing van de Veurs en de Voer net ten westen van Sint-Martens-Voeren gebeurt op een hoogte van 125 m. De Noorbeek stroomt op een hoogte van 120 m de staatsgrens over in Altenbroek. De Voer stroomt op een hoogte van 75 m de gemeente Voeren buiten.

De valleien in het oosten erodeerden dalen in het plateau van 80 tot 85 m diep. In het westen is het Voerdal minder diep met een hoogteverschil van 60 m ter hoogte van de Maasterrassen ten noorden van s'-Gravenvoeren.

Het gebied tussen de Nederlandse grens en s'-Gravenvoeren wordt gekenmerkt door een bijzonder netwerk van holle wegen en grebben (een greb is een diep ingesneden droge ravijn of delle) in droge valleien die zich loodrecht op de Voervallei bevinden.

Bijna alle dalen en valleien in Voeren hebben een asymmetrisch profiel waarbij de noordelijke en oostelijke hellingen de steilste zijn en meestal bebost zijn. De overliggende hellingen op de zuid- en westzijde hebben een veel zachtere helling en een ander bodemgebruik, vaak gras- of akkerland. Deze asymmetrische valleien vinden hun oorsprong in een verschil in erosiereactie onder invloed van wind, dooi en bezonning tijdens de polycyclische paleo-valleivorming. De asymmetrische dalen zijn goed ontwikkeld tussen Krindaal en s'-Gravenvoeren op de Veurs en de Voer, in het Noorbeekdal in Altenbroek.

De droge dalen werden gevormd tijdens de ijstijden waar regenriviertjes een dal erodeerden op een bevroren ondergrond. Na de dooi werd het water grotendeels ondergronds afgevoerd door de poreuze krijtlagen, de droge dalen blijven geomorfologisch in het landschap bewaard. Dit is een typisch verschijnsel in krijtlandschappen. De meeste beekdalen gaan stroomopwaarts over in droge dalen of hebben zijdelings droge dalen. Dit is onder andere het geval bij Mosdelle tussen Op-de-Eiken en de Martelberg en bij Krindaal^{13 16}.

1.2.1.5 Hydrografie

De drie grotere waterlopen van de gemeente Voeren, namelijk de Berwijn, de Voer en de Gulp, horen allen tot het stroomgebied van de Maas en het Maasbekken. De bron van de meest centrale beek, de Voer, bevindt zich (buiten het voorliggende gebied) ter hoogte van het gehucht 'De Zwaan' en de poelen bij 'Drink' in Sint-Pieters-Voeren. Een belangrijke bron bevindt zich in het park van de Commanderie van de Duitse Orde.

De Veursbron ligt net ten noorden van het gehucht Veurs en ten westen van het Veursbos waar de Kronenbosbeek een belangrijke zijbeek is. De Veurs heeft meer stroomafwaarts één naamloze zijbeek op de rechter oever. Deze beek komt vanuit Martelberg via Kwinten tot aan de Veurs. Net ten westen van Sint-Martens-Voeren stromen de Veurs- en de Voerbeek samen.

Net voor 's-Gravenvoeren ontvangt de Voer op de rechteroever de Noorbeek die via Altenbroek vanuit Nederland komt. Net voorbij 's-Gravenvoeren is de Horstergrub een watervoerende holle weg die het gebied van het Hoogbos met de Voer verbindt.

De atypische zijbeek 'Beek', die vanuit het Waalse Warsage (Weerst) komt, vloeit bij Grijzegraaf in de Voer. De Voer stroomt ter hoogte van de Grijzegraaf over de Nederlandse grens richting Eijsden om daar aan het kasteelpark van Eijsden in de Maas uit te monden.

De sterk meanderende beken hebben heel vaak een goede structuur- en waterkwaliteit met stroomkuilen en afwisselende stenige en zandige beekbeddingen. De stroomsnelheden zijn groot door

¹⁶ DIRIKEN P. 2002, 20.

Het eerder beperkt hydrografisch netwerk is een gevolg van de zeer goed waterdoorlatende kalk-, grind- en leemsedimenten. Droge dalen komen vaak voor¹⁷.

Verschillende woningen in Voeren van voor de Eerste Wereldoorlog zijn gebouwd met silex. Deze grondstof werd in lokale groeven ontgonnen. De silex is een restant van de geërodeerde krijtlagen van de Formatie van Maastricht dat aan de oppervlakte bleef liggen. Vooral in het centrum van Voeren (Schophem, Sint-Martens-Voeren en Sint-Pieters-Voeren) werd silex gebruikt als bouw materiaal. Silexgroeven komen voor bij het Hoogbos, in het Broekbos en in Schophemerheide⁷. De grove, onregelmatige knollen zijn echter niet gemakkelijk te verwerken en werden vooral in grote vlakken van achter- en zijgevels toegepast ¹⁸. Verschillende hoeven en woonhuizen in deze omgeving die uit de 18de en 19de eeuw dateren bevatten delen met silexknollen.

Het landschap wordt op vele plaatsen gekenmerkt door de aanwezigheid van graften.¹⁹ Graften zijn steile randen op hellingen, die meestal begroeid zijn met bomen of struiken of onder grasland liggen. Gewoonlijk lopen ze evenwijdig aan de hoogtelijnen en verdelen de hellingen in kleinere of grotere terrassen. Vermoedelijk gaat het verschijnsel graft terug op verschillende ontstaanswijzen die nauw samenhangen met de manier van ontginnen. Traditioneel neemt men aan dat de ontstaanswijze gelieerd zou zijn aan al dan niet gefaseerde ontginning van hellingbossen. Smalle stroken bos, vaak de bosranden, zouden gespaard gebleven zijn bij de ontginning. Op die manier probeerden de ontginners de erosie ten gevolge van het latere landbouwgebruik van de hellingen tegen te gaan. Het afgespoelde bodemmateriaal werd immers tegengehouden door de lintvormige smalle overgebleven stroken bos. Door erosie en afzetting ten gevolge van bewerking van akkers, vervlakte de helling tussen het bos hogerop en de uitgespaarde bosstroken en ontstonden terrasachtige hellingen of graften. Op een beperkt aantal graften, vooral die langs holle wegen, komen inderdaad nog steeds flink wat bos- en bosrandplanten voor, waarvan sommige kenmerkend zijn voor oud bos. Een andere hypothese is dat graften hun ontstaan te danken hebben aan de actieve aanleg van grazige stroken, hagen en houtkanten door de vroegere landbouwers op de onder akker gelegde hellinggronden. Hoe dan ook, in beide gevallen betekent dit wel dat de vroegere landgebruikers zich bewust waren van de erosiegevoeligheid van de hellinggronden en er alles aan deden om de erosie te beperken. Dat er ooit actief hout werd aangeplant op de graften bewijzen niet alleen de haagrelicten met naast meidoorn onder meer sleedoorn en sleepruim, maar ook de nog steeds op veel plaatsen aanwezige opgaande bomen en knotbomen. Onder de knotbomen vindt men dikwijls es terug, een boomsoort waarvan niet alleen het hout kon worden benut als geriefhout, maar ook de jonge bebladerde takken als loofvoer in tijden van voedseltekort voor hoefdieren. Dit blijkt uit een 19de-eeuws landbouwverslag uit het aanpalende Herve waarin melding wordt gemaakt van het oogsten van jonge takken tijdens de warme

¹⁹ BRETELER H.G.M. & VAN DEN BROECK J.M.M. 1968, 119-130; BATS H. 1992, 22; RENES H. 1993, 9-10; VAN WESTREENEN F.S. 2008, 183-184; VAN DEN BALCK & DURINCK 2012, 10; NYSSSEN *et al* 2014, 164-175.

Het dateren van de grafen is niet eenvoudig. Al in de Romeinse periode vond in deze regio grootschalige ontginning en ontbossing plaats. Tijdens de vroege middeleeuwen nam de natuur terrein terug op de mens. Nadien keerde het tij: het huidige landschap met grafen gaat waarschijnlijk al terug tot de middeleeuwen.

1.2.2.2 Holle wegen

In enkele holle wegen binnen het gebied komen bronnen voor. Dit verschijnsel doet zich voor wanneer een holle weg een kleilaag snijdt. Een mooi voorbeeld hiervan is het Waterwegske in Sint-Martens-Voeren. Langs deze watervoerende holle weg is ook over een lengte van bijna acht meter kalktuf (bronnenkalk of moeraskalk) waarneembaar²².

In de middeleeuwen was het merendeel van de landbouwgrond in gebruik voor akkerbouw (hoofdzakelijk graanteelt), met uitzondering van de valleigronden die veelal onder grasland lagen. De grote omschakeling naar grasland en veeteelteconomie komt pas volop op gang vanaf de 16de eeuw en dan nog iets ten westen van het hier beschreven gebied in de vallei van de Berwijn. Dit is niet toevallig: de bloei van steden als Luik en Aken deed sedert het begin van de 15de eeuw een afzetgebied voor landbouw- en zuivelproducten in de onmiddellijke omgeving ontstaan. Naar mate de gronden verderaf lagen van het dal van de Berwijn nam echter het weide-overwicht af. De uitgestrekte leemplateaus op de Maasterrassen van 's-Gravenvoeren en de colluviale gronden in de vallei van de Voer waren nog volledig onder akkerbouw. Zelfs op het einde van de 18de eeuw, ten tijde van de kartering van de Oostenrijkse Nederlanden door graaf de Ferraris (1771-1778) is er nog geen wezenlijke verandering op te merken. De bewoningskernen zijn omgeven door een boomgaardengordel en de dorpen liggen geïsoleerd in een brede zone van bouwlanden. Ze worden in

²³ BATS H. 1992, 23-25; Segers Y. 2002, 173, 176-177

het stroomgebied van de Voer en haar zijbeken met elkaar verbonden door een smalle zone van graslanden en bosstroken in de valleien. Een uitzondering vormt de Schophemerheide die zich bevindt in een beginstadium van ontginning.

Tot omstreeks 1880 behoudt de akkerbouw onverminderd het overwicht. Dan is er sprake van een invasie van landbouwproducten uit het buitenland. Overzees graan, in hoofdzaak tarwe, overstroomt vanuit de Verenigde Staten van dan af het continent. De aanleg van transcontinentale spoorwegen en de opkomst van het stoomschip maken het mogelijk dat landbouwproducten op een goedkope manier naar Europa worden verscheept. De gevolgen voor de landbouw zijn groot. De prijs van graan daalt in België tussen 1880 en 1894 van 30 BEF naar 13 BEF per 100 kilogram. Het effect laat zich raden. De landbouwsector moet zich heroriënteren, de veeteelt begint aan een enorme expansie. Tussen 1880 en 1895 wordt de omschakeling duidelijk in het Voerdal: in 's-Gravenvoeren groeit het weidebestand alleen al met meer dan 20%: de "Vergrünlandung" of de omvorming van bouwland naar grasland, komt op gang in de Voervallei. Er ontstaat bovendien een steeds grotere vraag naar vlees- en zuivelproducten. Vooral de aanleg van de spoorweg Aken-Tongeren in 1917 versnelt nog deze tendens. Het tot dan toe relatief open landschap wordt steeds meer een bocagelandschap gekenmerkt door een mozaïek van door hagen omsloten weiden), boomgaarden, akkers en bossen. De hagen bestaan vooral uit meidoorn waarin nog heel wat sporen van vlechttechnieken waarneembaar zijn. Het weideaandeel stijgt tot ongeveer 1950. Intensief uitgebate hoogstamboomgaarden kenmerken dan vooral de Voervallei.

1.2.2.4 Hoogstamboomgaarden

Vanaf de 14de eeuw werden hoogstamboomgaarden als fruitweide aangelegd bij boerderijen. Voordien kende de fruitteelt vooral bijval bij abdijen. Tot de 17de - 18de eeuw was de fruitteelt vooral gesitueerd in kasteeldomeinen of geestelijke instituten waar veredeling en snoeitechnieken werden verfijnd. In dezelfde periode namen de boomgaarden en toepassingen voor fruitverwerking op het platteland toe.

De hoogstamboomgaarden werden aangelegd als schaduwrijke weides voor het vee, fruitweiden of weideboomgaarden, zonder dat er op grote schaal aan fruitproductie werd gedaan. De fruitproductie verliep samen met andere landbouwvormen, zoals akker- en veeteelt, en was hoofdzakelijk bedoeld voor eigen gebruik. Er werden verschillende fruitsoorten en -variëteiten aangeplant en de overschotten werden lokaal verkocht. De 18de-eeuwse tot derde kwart 19de-eeuwse kaarten tonen gordels van hoogstamboomgaarden rond de dorpen, gehuchten en afgelegen hoeven.

De aanleg van nieuwe spoorlijnen eind de 19de- begin de 20ste eeuw en de landbouwcrisis vanaf 1880 veroorzaakten een wijziging in teeltkeuze. De commerciële fruitteelt kwam vanaf de tweede helft van de 19de eeuw op gang. Vanaf 1895 tot midden de 20ste eeuw nam het aantal hoogstamboomgaarden sterk toe en werd het Voerense landschap gekenmerkt door grote zones met fruitbomen die zich niet langer enkel onmiddellijk rond de bewoonde zones situeerden. Vooral de helling ten noorden van s'-Gravenvoeren tot aan het Hoogbos werd volgeplant met hoogstamboomgaarden. Ook rond Altenbroek, Ulvend, Op de Eiken en Kattenrot kwamen grote hoogstamboomgaarden voor. De valleien van de Voer en Veurs waren bijna volledig ingenomen door hoogstamboomgaarden.

De landbouwers combineerden hoogstamboomgaarden met veeteelt. De fruitproductie werd een belangrijke poot van de landbouwactiviteiten. Betere snoeitechnieken, samen met het gebruik van kunstmest zorgende voor een verhoogde productiviteit. Er werd verder toegespitst op commercieel interessante soorten die in grotere aantallen werden aangeplant. De combinatie van fruitteelt en veeteelt weerspiegelde zich in de inrichting van de weideboomgaard. De hoogstambomen vertakten voldoende hoog, om buiten het bereik van het vee te blijven en de boomgaard werd traditioneel

omringd door een veekeringshaag van geschoren meidoorn. De plantafstand tussen de bomen was ruim genomen in functie van de groei van het gras. De fruitbomen werden bij voorkeur ingeplant op een licht naar het zuiden afhellend terrein in noord-zuidgeoriënteerde rijen. De bomen werden traditioneel gesnoeid om de opbrengst te maximaliseren en het plukken te vergemakkelijken²⁴.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de landbouwvoering aangepast en werden er weinig nieuwe hoogstamboomgaarden aangelegd. De overheid reikte ook premies uit voor het rooien van hoogstamboomgaarden, wat het verdwijnen van hoogstamboomgaarden bespoedigde. Tot de topografische kaarten van 1960 was het hoogstamboomgaardenareaal in Voeren zijn hoogste niveau. Op de luchtfoto van 1971 blijkt dat de oppervlakte hoogstamboomgaard nog een klein beetje is toegenomen maar dat tegelijk de bestaande boomgaarden niet meer worden onderhouden zoals voorheen en ze met uitval te maken krijgen. Nadien nam het hoogstamboomgaardbestand stelselmatig af. Op enkele gaaf bewaarde hoogstamboomgaarden na zijn nu op veel weilanden enkel relictten van hoogstamboomgaarden te vinden.

1.2.2.5 Tijdsdiepte graslanden en hoogstamboomgaarden

Wanneer we naar de leeftijd kijken van de bestaande graslanden (bijlage 7 figuur 12) dan blijken veel graslanden in de Noorbeek-, Veurs en Voervallei gekarteerd te zijn met een permanent bodemgebruik als grasland sinds het einde van de 18de eeuw (Kabinetskaart de Ferraris (1777)). Op de kaart van Villaret (1745) is de situatie vrij gelijkaardig. De graslanden op de plateaus zijn jonger en dateren uit midden de 20ste eeuw. De graslanden in de omgeving van oude hoeves of gehuchten zoals bij Snauwenberg, Op-de-Eiken of Ulvend dateren net als de valleigraslanden uit minstens de 18de eeuw. De graslanden op de hellingen dateren voornamelijk uit de tweede helft van de 19de eeuw en begin de 20ste eeuw.

De tijdsdieptekaart geeft enkel het ononderbroken bodemgebruik weer. Wanneer een grasland kortstondig werd omgezet in akkerland werd dit niet meer opgenomen in de weergave van de tijdsdiepte op de kaart. De percelen kunnen dus eerder ook reeds in graslandgebruik geweest zijn. Dit geldt eveneens voor de hoogstamboomgaarden.

De tijdsdieptekaart voor de hoogstamboomgaarden (bijlage 7 figuur 13) toont dat de nog bestaande vrij volledige hoogstamboomgaarden grotendeels uit de tweede helft van de 19de eeuw en begin de 20ste eeuw dateren. Een (deel van de) boomgaard ten westen van Snauwenberg, bij Ulvend en enkele boomgaarden ten noorden van s'-Gravenvoeren dateren reeds uit het midden van de 18de eeuw.

1.2.2.6 Wegenpatroon

's-Gravenvoeren en Sint-Martens-Voeren zijn twee straatdorpen ontwikkeld langs de riviertjes de Veurs en de Voer. Tussen en rondom de grote en kleine bewoningskernen ontstond een uitgebreid netwerk van onverharde zijwegen en paden als verbinding tussen boerderijen, kerken en landbouwgronden. Er was een duidelijke link tussen de landbouweconomie en het wegennet. Door de vrij geïsoleerde ligging van de dorpen en het gebrek aan uitgebreide transportinfrastructuur, speelde het lokaal wegennetwerk een belangrijke rol. Een vergelijking van het huidige wegennet met historische kaarten toont dat het netwerk van lokale en vaak onverharde wegen grotendeels intact bleef en nog sterke gelijkenis toont met het wegennet in de 18de eeuw. Vanaf de 19de eeuw gebeurden de eerste verhardingen met kasseien waarna vooral in de loop van de 20ste eeuw veel wegen werden verhard en aangepast aan het autoverkeer, voornamelijk de hoofdstraten in de dorpen

²⁴ KINNAER A., 2016.

en de langeafstand verbindingen. Dit gebied bleef echter gespaard van ruilverkavelingen zodat de historische agrarische structuren en het landelijk uitzicht bewaard bleven.

Vanuit de dorpen in de vallei leiden parallelle wegen telkens de helling van het plateau op. Het gaat om verharde wegen die vaak overgaan in aardewegen. De wegen zijn vaak diep ingesneden en lopen tussen steile taluds met hakhout. Deze holle wegen, vaak op vrij steile hellingen, waren bedoeld om de landbouwgronden die ingeplant waren op de plateaus ten noorden en zuiden van de dorpen in de vallei te ontsluiten, . Van op de akkers leiden deze wegen verder naar de naburige dorpen. Vaak werd gekozen voor de kortste weg dwars op de helling. Het netwerk aan holle wegen kwam vermoedelijk tot stand vanaf de late middeleeuwen en kende een sterke uitbreiding in de 18de eeuw met de toename van de verkeersintensiteit op onverharde wegen in combinatie met een grote bevolkingsdichtheid en intensieve landbouw. Het intensief gebruik van deze routes met een lemige ondergrond, versnelde het erosieproces van de wegbedding zodat de wegen een uitgesproken hol karakter kregen. Hoger op het plateau zijn de wegen minder sterk ingesneden en bieden ze vaak open zichten op de omliggende landbouwgronden en de lagergelegen vallei. Van in 's-Gravenvoeren slingert een reeks min of meer parallelle holle wegen noordwaarts het plateau op langs de Komberg, Kinkenberg en Snauwenberg.

Sommige straatnamen verwijzen naar het historisch belang van deze routes als verbindingswegen tussen dorpskernen Sint-Martens-Voeren, 's-Gravenvoeren en Aubel waar al vroeg een marktplaats was voor de graanhandel²⁵. Wanneer Aubel in de 18de eeuw een keizerlijke vergunning krijgt om een wekelijkse markt in te richten, wordt beslist de hoofdwegen die naar de markt van Aubel leidden te verharden. Ook de namen Kinkenweg en Moltweg wijzen op historische transportroutes van graan tussen de verschillende dorpen. Een aantal van de holle wegen werden (gedeeltelijk) verhard zoals de weg Snauwenberg die deel uitmaakte van de transportroute tussen Luik en Aken. Het vaste traject van de postkoets in de 16de-17de eeuw passeerde langs deze weg zoals blijkt uit de alternatieve naam Koetsweg.

Ontsluitingswegen in functie van de vruchtbare landbouwgronden op het plateau vormen de meerderheid maar ook de boscomplexen en de oorspronkelijke Schohpemerheide werden ontgonnen vanuit de dorpen in de vallei. Zo loopt vanuit Schophem een weg dwars over de steilrand naar de Schophemerheide ('Bruyere de Choppem') en verder oostwaarts naar de historische heideontginning waaraan het toponiem Kattenrot nog refereert. Ook vanuit het Kasteel Altenbroek was er een verbinding met dit heidegebied.

Ten zuiden van de Voervallei in 's-Gravenvoeren wordt het landschap gedomineerd door drie sterk vertakte knooppunten van grotendeels onverharde wegen rond de kapel Oude Linde, de Sint-Annakapel en de Wittekapel. Op historische kaarten zijn dit reeds belangrijke kruispunten gemarkeerd met een kruis of kapel al dan niet in combinatie met een boom.

Bij het kruispunt met de Sint-Annakapel komen minstens 8, mogelijk 10, wegen samen vanuit alle windrichtingen. Een aantal zijn holle wegen die zijn ingesneden tussen hoge taluds. Deze wegekruispunten zijn onderling verbonden door een weg die dwars over het plateau parallel loopt met de hoofdweg langs de Voervallei. Langs de wegen werden talrijke kruisen en wegkapellen opgericht als herkenningspunt en om een behouden reis te verzekeren. Ze zijn vaak gelieerd aan bomen. Deze elementen markeren nu nog steeds de historische tracés die bestonden uit een aaneenschakeling van onverharde wegen en paden. Wegkruisen werden vaak opgericht bij een kruispunt van wegen of waar een zijweg uitkwam op de hoofdweg.

²⁵ PAULISSEN M. 2015

In de dorpen en gehuchten vormen smalle graspaden vaak kleine doorsteekjes voor voetgangers als alternatieve weg. Deze voetwegen waren bedoeld om een deel van de weg af te snijden en boden vaak een korter traject dan langs de hoofdweg. De meeste wegels volgen de perceelsgrens en worden nog steeds actief gebruikt door de omwonenden en bewust open gehouden. Een mooi voorbeeld is het Ezelstraatje bij Mennekesput dat bedoeld was om de drukke hoofdweg te vermijden en reeds aangeduid is op historische kaarten.

Voetwegen die het natuurlijk reliëf of de beekvallei volgen, kozen voor een goede begaanbaarheid zoals de voetweg langs de Voer die langs twee wadden passeert en de gehuchten Vitschen, Ketten en Schophem verbindt.

1.2.2.7 Houtige beplantingen met erfgoedwaarde

Gemengde houtkanten, hakhout en knotbomenrijen komen voor langs de Voer-, Veurs- en Noorbeek. Nog vaker zie je deze houtkanten op graften. Dit zijn halfnatuurlijke taluds die knikken vormen op steile hellingen. De beplantingen zorgen ervoor dat de erosie op de hellingen wordt beperkt. Hetzelfde speelt mee bij beplantingen op taluds van holle wegen. Sommige wegen in Voeren zijn zeer diep uitgesneden op de hellingen.

Aan enkele bomen werd een kapel bevestigd, andere werden bij een kapel geplant. Deze kapelbomen kunnen zowel knotbomen als opgaande bomen zijn. Kruisbomen zijn aangeplant bij een wegwijk,

Ook kunnen opgaande bomen, van bijvoorbeeld linde, als baken zijn aangeplant op een kruispunt van wegen.

Ten noorden van het Hoogbos staat een indrukwekkende solitaire linde, de Huuskesboom. Deze solitaire boom is al van ver zichtbaar over de akkerlanden ten noorden van het Hoogbos en is een baken in het landschap. De opgaande zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) staat in de hoek van een akkerland ingeplant en staat op een talud bij een kruispunt van wegen. De boom staat op de grens tussen 's-Gravenvoeren (Voeren) en Sint Geertruid (Eijsden-Margraten). De weg is Nederlands grondgebied, de staatsgrens ligt op het wegtalud waarop de boom staat.

De boom wordt 'Huskesboom' genoemd, omdat er ooit een huisje ('huuske' in het Limburgs) stond. Reeds in de 15de eeuw wordt op deze plek een boom vermeld. Op de Kabinetskaart van de Ferraris staat op de plaats van de huidige boom 'Libeecker Strauch' vermeld. Andere bronnen vermelden 'Libekerbömke'.

De Nagelboom in 's-Gravenvoeren (ID 132372) is een spijkerboom; een soort fetisjboom, die vereerd wordt. Men gelooft in de heilzame werking van de boom: door spijkers in de boom te slaan denkt men van pijn verlost te worden. Eerst moet je met de spijker over de pijnlijke plek wrijven, om hem daarna in de boom te slaan. Het hout zou de pijn overnemen. De Nagelboom is een witte paardenkastanje op een talud aan een kruising van twee paden. In de boom hangt een kruis aan de zijde van de weg.

Beuk komt ook voor als bruine beuk in bosranden, als verlengde parkaanleg horende bij een bepaald kasteeldomein, zoals in de omgeving van het kasteel van Altenbroek. In de omgeving van het kasteel staan ook andere parkbeplantingen als focusboom. Dit zijn onder andere platanen en lindes. Deze zijn omwille van hun vorm en kleur op een welbepaalde plek aangeplant als parkarchitecturaal accent.

Enkele opvallende solitaire bomen komen voor, zoals opgaande eiken als hoekboom ter markering van kadastrale perceelsgrenzen.

Het landschap in Voeren wordt gekenmerkt door het veelvuldig voorkomen van weidse zichten, vaak vanop de plateaus over de helling richting het dal. De hoogte en het open of halfopen landschap maken dat het blikveld zeer ruim is. Andere zichten lopen vanuit het dal richting de (beboste) hellingen. Het zeer gevarieerde, gaaf en kleinschalige landschap maakt dat de belevingswaarde hoog ligt. In Sint-

Martens-Voeren is er een zeer gevarieerd zicht tussen de bossen van Schophemerheide en Kattenrot over de dorpskern en het spoorwegviaduct.

1.2.2.9 Bouwkundig erfgoed

Kenmerkend voor Voerense gebouwen is het gebruik van lokale materialen, zoals leem en hout voor vakwerk en silex.

Het gebied wordt kenmerkt door het voorkomen van kleine bouwkundige relictten, zoals de gietijzeren grenspalen en natuurstenen tussengrenspalen op de Nederlandse grens, en ijzeren, houten of natuurstenen weg- en ongelukskruisen. De watermolensites zijn verweven met het landschap. De molenlopen zijn ingenieus in het landschap aangelegd.

Enkele kleine gehuchten, alleenstaande sites (bijvoorbeeld hoeves) en kastelen met bijhorend domein komen voor binnen het landschap. De belangrijkste gehuchten en sites worden hieronder gesproken:

1.2.2.9.1 Hoeve Op de Eiken (ID 37855)

Deze hoeve, afhankelijk van het leenhof Van den Bongart, was op de Ferrariskaart aangeduid als U-vormig, met de open zijde naar het zuidwesten. Midden de 19de eeuw ontwikkelde ze zich tot een volledig gesloten hoeve. De oude kern dateert waarschijnlijk uit de 18de eeuw (woonhuis) en is vrijwel volledig aangepast eind de 19de eeuw. In de 20ste en begin 21ste eeuw werden nieuwe stallen en landbouwinfrastructuur toegevoegd.

1.2.2.9.2 Hoeve Den Hof (ID 37842)

Deze hoeve is een voormalige zetel van het leenhof Van den Bongart, een groot leen van het leenhof van Dalhem. Van de verschillende gebouwen bleef slechts één bewaard, een gebouw van baksteen onder zadeldak, in kern van de eerste helft 18de eeuw. Er zijn muurpanden van silex in de zijgevel. In het grasland tegenover het gebouw bleven het tracée van grachten en muurresten van de middeleeuwse donjon bewaard. De mottestructuur is in het microreliëf afleesbaar.

1.2.2.9.3 Kattenroth (ID 37640)

Kattenroth werd ook wel Kaltenrot genaamd. De plaatsnaam op -roth of -rode verwijst naar een 11de tot 12de-eeuwse ontginning van een bebost gebied. De sterk verbouwde langgestrekte hoeve dateert van 1727. Op de Villaret- en Ferrariskaart wordt ze vermeld als Catenrot en Maison Cattenroth. Ze wordt aangeduid als een langgestrekte hoeve, gelegen in een ontgonnen enclave van respectievelijk het Bois Rouge of Bovenhoutbos. De hoeve wordt op beide kaarten weergegeven met een omhaagde hoogstamboomgaard.

1.2.2.9.4 Schopenhauerheit:

Van het gehucht Schophemerhei dat in 1865 nog een tiental kleine huizen telde, resten slechts twee woningen. Eén ervan Schophemmerhei nr. 5 (ID 37709) is een gesloten hoeve met oude kern met muurpanden van silex en resten van vakwerkbouw. Dit was een stichting vanuit het kasteel Altenbroek, reeds aangeduid op het primitief kadaster (1835).

Schophemmerhei nr. 3 (ID 37710) is een breedhuis van het dubbelhuistype, uit de tweede helft van de 19de eeuw - eind 19de eeuw. Enkele resten van dienstgebouwen zijn opgetrokken in silexblokken.

1.2.2.9.5 Schophem:

Het gehucht Schophem kent eveneens een vrij dichte concentratie. Een groot gedeelte van de woningen zijn of waren gesloten hoeven (het aantal was groter op de Ferrariskaart, confer supra), met een aan de straat gelegen boerenburgerhuis voorzien van een inrijpoort naar de achterliggende dienstgebouwen.

1.2.2.9.6 Altenbroek (ID 37625)

Het kasteel is gelegen in een groot park met zes vijvers en drie bronnen, en door een dreef met de weg verbonden. Eén van de bronnen is voorzien van een reliëf met voorstelling van Sint-Lambertus en een chronogram met de naam van de toenmalige eigenaar, ridder de Winckel en het jaartal 1718.

Het huidige kasteel is grosso modo L-vormig, de huidige plattegrond wordt voor het eerst weergegeven in 1904. Het oudste gedeelte is een rechthoekig gebouw ten westen, daterend uit de eerste helft van de 18de eeuw.

Haaks aansluitend op dit gedeelte, ten noorden, bevindt zich een bakstenen vleugel met kern van circa 1775. Dit is de zogenaamde "bergerie", een voormalige schaapsstal, die voorzien is van een gevelsteen met voorstelling van een schaap en datering 1809.

De hoeve uit de 19de eeuw bevindt zich ten zuiden van het kasteel. Ze is ongeveer U-vormig, met de open zijde van het erf naar het noorden gericht; dit erf is bereikbaar via een korfboogvormige, bakstenen inrijpoort in de oostvleugel.

Op een heuvel ten noorden van het kasteel ligt een vervallen tuinpaviljoen van hout op zuilen van silexblokken in beton, voorzien van het opschrift IN WATERLOO.

1.2.2.9.7 Watermolen Meulenberg (ID 37665)

De watermolen op de Voer was oorspronkelijk een papiermolen (1574-1630) en later een graanmolen; in de 20ste eeuw was het metalen bovenslagrad nog aanwezig. Aan de straat is er een aaneenschakeling van gebouwen uit verschillende perioden. De kern dateert uit midden 18de eeuw, zoals aangegeven door een gevelsteen in het woonhuis (1755).

1.2.2.9.8 Elektriciteitscabine Boomstraat (ID 216507)

De beeldbepalende elektriciteitscabine is opgebouwd in een verzorgde baksteenarchitectuur en gelegen ten zuiden van de dorpskern van 's-Gravenvoeren op de kruising met Mennekensput tegen de ommuring van een cottagehuis. De cabine werd opgericht tijdens het interbellum en is gebouwd in een voor Voeren typerende bouwstijl. Deze torenachtige elektriciteitscabines vindt men ook terug in Moelingen, Remersdaal en Teuven en zijn beeldbepalend in de streek door hun torenvolume en verzorgde uitwerking in baksteen.

1.2.2.9.9 Grenspalen (ID 304168)

Gietijzeren grenspalen op de grens tussen de gemeente Voeren en Nederland, geplaatst als gevolg van het traktaat van Maastricht van 8 augustus 1843 waarbij langs heel de Belgisch-Nederlandse grens grenspalen geplaatst werden.

De grens tussen de gemeente Voeren en Nederland wordt gevormd door 31 grenspalen vanaf grenspaal nummer 14 in Teuven tot en met grenspaal nummer 45 in Moelingen. Tussen de gietijzeren palen liggen ook nog hardstenen hulpstenen of tussengrenspalen. Tweejaarlijks vindt er een schouwing van de grenspalen plaats, die wordt uitgevoerd door de gemeente en waarbij de toestand van de palen in kaart wordt gebracht.

verzameld op de plateaus van het Hoogbos en de Snauwenberg, net buiten het afgebakende gebied. Op verschillende plaatsen op de flanken van de hellingen, zowel ten noorden als ten zuiden van de Voervallei (bij de Roetsgraaf, Mescherheide, Hoeneveldje, Schophemerheide) kwamen eveneens vondsten uit deze periode aan het licht. Op deze hellingen werden eveneens op diverse locaties vondsten uit het neolithicum aangetroffen. We kunnen dan ook met zekerheid stellen dat naast deze gekende vindplaatsen het gebied een groot aantal nog niet gekende sites uit deze periodes herbergt.

Bij de 'Voerenberg' werden in het verleden resten van een Romeinse constructie (een villa?) aangetroffen. Ook bij het Steenbosch werd in de 19de eeuw reeds een Romeinse villa onderzocht. Recent (2011 & 2012) werden van deze locatie nog bouwresten en een Romeinse fibula gemeld. Tijdens de 19de-eeuwse opgravingen werd hier eveneens vroegmiddeleeuwse bewoning vastgesteld.

Ook de nog bestaande historische bewoningskernen hebben uiteraard een belangrijk archeologisch potentieel. Het kasteel van Altenbroek bezit uiteraard een belangrijke archeologische waarde.

In de bossen kunnen er zich nog sporen van WOII-loopgraven bevinden.

1.2.2.12 Huidig bodemgebruik

Het areaal van de graslanden die een continue gebruik kennen als hooi- of grasland hangt deels samen met de terreinen waar de hoogstamboomgaarden zich op bevinden of bevonden. De beekvalleien kennen reeds vanop de 18de-eeuwse kaarten een constant gebruik als grasland, vaak in combinatie met hoogstamboomgaarden in de omgeving van de dorpen. Eind de 19de eeuw en eerste helft 20ste eeuw nam het hoogstamboomgaardareaal toe en tevens de graslanden. Vanaf de jaren 1960 zijn de boomgaarden beginnen degraderen terwijl de bijhorende graslanden grotendeels intact zijn gebleven. De dalen en de hellingen kennen grotendeels een bodemgebruik als permanent grasland. De gaaf en volledig bewaarde hoogstamboomgaarden bevinden zich verspreid op verschillende locaties in het dal, op de helling en op de plateaurand of in de omgeving van hoeves. De hellingen en delen van het plateau liggen onder bos. In Schophemerheide en in Altenbroek gebeuren omzettingen in functie van het verhogen van de natuurwaarde van de terreinen. Sommige delen van de bossen worden omgezet naar wastineterreinen of naaldhoutbestanden worden omgezet naar gemengde loofhoutbestanden. In Altenbroek werden enkele graslanden geplagd in het kader van natuurherstel. Het doel is typerende soorten voor kalkgraslanden uit de zaadbank te reactiveren. Het deel van het Broekbos dat binnen bosreservaat gelegen is heeft een nulbeheer.

De plateaus worden overwegend gekenmerkt door open grootschalige akkerlanden. Het voorkomen van lijnvormige beplantingen is zeldzaam en is dan gekoppeld aan het voorkomen van perceelsrandbeplantingen op taluds of in relatie met hoogstamboomgaarden.

De graslanden omvatten nog steeds een uitgebreid netwerk van geschoren veekeringshagen van meidoorn. Ze zijn beter bewaard gebleven dan de hoogstamboomgaarden.

Er zijn plaatsen waar de veekeringshagen niet meer volledig zijn doordat er de laatste decennia niet meer werd ingeboet.

De holle wegen en de graften zijn beplant met gemengde houtkanten. Op verschillende plaatsen is het hakhout reeds geruime tijd niet meer beheerd waardoor vele hakhoutstoven uit zeer zwaar hout bestaan.

De oude in onbruik geraakte groeven zijn vaak goed herkenbaar aan het reliëf. Vaak liggen ze in bossen en zijn ze begroeid met bosvegetatie. De groeves aan de Kinkenberg (Botkoel) en aan Meulenberg hebben wel nog sporen van recente ontginningen. Dolines zijn afleesbaar in het micro-reliëf en hebben een andere vorm dan de groeven.

Het wegennetwerk is vrij gaaf en herkenbaar. De wegverhardingen op wandelpaden varieert tussen half- en onverharde paden. Op enkele locaties, zoals aan Ulvend is de oude weg nog herkenbaar in het landschap maar is hij niet meer in gebruik als verbinding.

1.3 BESCHRIJVING MET INBEGRIIP VAN DE ERFGOEDELEMENTEN EN ERFGOEDKENMERKEN

De erfgoedkenmerken en -elementen van het cultuurhistorisch landschap 'Altenbroek en Voervallei met omgeving' worden opgesomd per deelgebied of per type erfgoed (zie kaartenbijlagen 3 en 4.1, 4.2 en 4.3):

1. Dal

- a. Gevarieerd open tot halfopen kleinschalig landschap;
- b. Complex van graslandpercelen, vaak met microreliëf, met open tot halfopen karakter op het oorspronkelijke maaiveld, de hooi- en weilanden zijn vaak historisch permanent grasland;
 - Uitgebrikte gronden Voervallei (ID 304821)
- c. Hoogstamboomgaarden, inclusief gedegradeerde en jonge, soms in de onmiddellijke omgeving van erven;
- d. Netwerken van geschoren veekeringshagen van meidoorn rond weilanden en hoogstamboomgaarden, soms met (sporen van) vlechtwerk;
- e. Sterk meanderende beken met een goede structuur- en waterkwaliteit met stroomkuilen en afwisselende stenige en zandige beekbeddingen. Grote stroomsnelheden en sterke vervallen, hoge gemiddeld debieten;
- f. (Kalktuf)Bronnen en watervoerende holle wegen;
 - Kalktufbronnen (ID 304822)
 - Bron- en kalktufafzettingen (ID 304823)
- g. Beekbegeleidende houtkanten op de oevers;
- h. Sterk meanderende beken met zandige bodem en oevers met goede structuurkwaliteit en beekbegeleidende beplantingen:
 - Voerbeek
 - Veursbeek en zijbeek
 - Noorbeek
- i. Onverharde en half verharde (holle) wegen en paden, bij kruising met de Voerbeek aanwezigheid van een wad, oude wegenknooppunten zoals bij Oude Linde;
- j. Graften vaak beplant met knotbomen of houtkanten;
- k. Perceelsrandbeplantingen en -grachten;
- l. Molenlopen bij watermolens:
 - Molenloop (ID 304681)
 - Molenloop (ID 304845)
- m. Fetisjbomen Nagelboom;
- n. Beekbegeleidende bossen bij de Veursbeek;
- o. Archeologische sites waaronder:
 - Steenbosch
 - Altenbroek

2. Helling

- a. Gevarieerd halfopen tot gesloten kleinschalig landschap;

- ////////////////////////////////////

- n. Holle weg Kinkenbergh (ID 304233)
 - o. Holle weg Kinkenbergh (ID 304235)
 - p. Holle weg Komberg (ID 304312)
 - q. Holle weg naar De Plank (ID 304320)
 - r. Holle weg naar Kattenrot (ID 304289)
 - s. Holle weg naar Krindaal (ID 304892)
 - t. Holle weg naar Oude Linde (ID 304238)
 - u. Holle weg naar Schophemerheide (ID 304901)
 - v. Holle weg naar Sint-Annakapel (ID 304241)
 - w. Holle weg naar Ulvend (ID 304317)
 - x. Holle weg naar Wittekapel (ID 304291)
 - y. Holle weg parallel met Roetsgraaf (ID 304214)
 - z. Holle weg Snauwenberg (ID 304261)
 - aa. Holle weg van Ulvend naar Sint-Martens-Voeren (ID 304893)
 - bb. Landbouwweg bij Maastrichtkapel (ID 304225)
 - cc. Landbouwweg parallel met Roetsgraaf (ID 304227)
 - dd. Molenweg Vitschen (ID 304280)
 - ee. Parallelweg Komberg (ID 304313)
 - ff. Parallelweg met de Voer (ID 304213)
 - gg. Parallelweg naar Schophem (ID 304337)
 - hh. Toegangsweg Kasteel Altenbroek (ID 304934)
 - ii. Verbindingsweg naar Oude Linde (ID 304239)
 - jj. Voetweg langs de Voer tussen Vitschen en Schophem (ID 304286)
 - kk. Voetweg naar Hoogbos (ID 304345)
 - ll. Voetweg naar Krindaal (ID 304327)
 - mm. Weg naar kapel Oude Linde (ID 304297)
 - nn. Weg naar Schophemerheide en Kattenrot (ID 304347)
 - oo. Weg naar Steenboskapel (ID 304287)
8. Houtige beplantingen met erfgoedwaarde binnen het cultuurhistorisch landschap:
- Beekbegeleidende houtkant langs Noorbeek (ID 132297)
 - Beplantingen bij Steenboskapel (ID 132347)
 - Bomengroep in bosrand bij poel (ID 302150)
 - Bomengroep met opgaande zomereiken (ID 132312)
 - Brede houtkant (ID 132291)
 - Brede houtkant op talud (ID 132262)
 - Bruine beuken in bosrand (ID 301946)
 - Bruine beuken in bosrand (ID 304850)
 - Drie opgaande eiken bij de Oude Linde (ID 132366)
 - Drie opgaande okkernoten (ID 132381)
 - Geknotte essen langs de Voer (ID 304763)
 - Geknotte haagbeuken op perceelsgrens (ID 304851)
 - Geknotte meidoorn op talud holle weg (ID 302065)
 - Geknotte winteraik op perceelsgrens (ID 132151)
 - Geknotte winterlinde (ID 304886)
 - Gelegde meidoornhaag aan zevensprong 'Aan de Ling' (ID 131473)
 - Gemengde hoogstamboomgaard (ID 304779)
 - Gemengde houtkanten op taluds (ID 304777)

- ////////////////////////////////////

- Houtkant op talud (ID 132249)
- Houtkant op talud (ID 132250)
- Houtkant op talud (ID 132253)
- Houtkant op talud (ID 132254)
- Houtkant op talud (ID 132255)
- Houtkant op talud (ID 132257)
- Houtkant op talud (ID 132259)
- Houtkant op talud (ID 132260)
- Houtkant op talud (ID 132261)
- Houtkant op talud (ID 132265)
- Houtkant op talud (ID 132266)
- Houtkant op talud (ID 132267)
- Houtkant op talud (ID 132270)
- Houtkant op talud (ID 132277)
- Houtkant op talud (ID 132279)
- Houtkant op talud (ID 132280)
- Houtkant op talud (ID 132281)
- Houtkant op talud (ID 132283)
- Houtkant op talud (ID 132287)
- Houtkant op talud (ID 132294)
- Houtkant op talud (ID 132295)
- Houtkant op talud (ID 132296)
- Houtkant op talud (ID 132303)
- Houtkant op talud (ID 132330)
- Houtkant op talud (ID 132332)
- Houtkant op talud (ID 132333)
- Houtkant op talud (ID 132353)
- Houtkant op talud (ID 132369)
- Houtkant op talud (ID 304772)
- Houtkant op talud (ID 304776)
- Houtkant op talud (ID 304854)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132252)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132268)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132271)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132278)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132286)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132319)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132324)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132334)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132357)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132373)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132374)
- Houtkant op talud bij holle weg (ID 132375)
- Houtkant op talud holle weg (ID 132258)
- Houtkant op talud holle weg (ID 132274)
- Houtkant op talud holle weg (ID 132289)
- Houtkant op talud holle weg (ID 132293)

- Houtkant op talud holle weg (ID 132302)
- Houtkant op talud holle weg (ID 132359)
- Houtkant op talud holle weg (ID 132371)
- Houtkant op talud langs holle weg (ID 131824)
- Houtkant op talud langs holle weg (ID 131838)
- Houtkant op talud langs holle weg (ID 131855)
- Houtkant op talud langs spoorweg (ID 131840)
- Houtkant op talud langs verlaten holle weg (ID 131830)
- Houtkant op talud langs weg (ID 131828)
- Houtkant op talud langs weg (ID 132239)
- Houtkant op talud langs weg (ID 132284)
- Houtkant op talud langs weg (ID 132304)
- Houtkant op talud langs weg (ID 132306)
- Houtkant op talud langs weg (ID 132349)
- Houtkant op talud van holle weg (ID 132238)
- Houtkant op talud verlaten holle weg (ID 132273)
- Houtkant op taluds bij holle weg (ID 132335)
- Houtkant van hazelaar op talud (ID 131826)
- Houtkant van hazelaar op talud (ID 304883)
- Houtkanten langs holle weg (ID 131835)
- Kaphaag van haagbeuk (ID 131833)
- Kaphaag van haagbeuk (ID 132150)
- Kaphaag van haagbeuk (ID 304828)
- Knot- en opgaande bomenrij (ID 304859)
- Knotbomenrij langs Veursbeek (ID 304857)
- Knotbomenrij met onder meer veldesdoorn (ID 131858)
- Knotbomenrij van es (ID 304846)
- Knotbomenrij van es (ID 304858)
- Knoteik in houtkant (ID 304775)
- Knotels (ID 131841)
- Knotes (ID 132229)
- Knotes (ID 132272)
- Knotes als hoekboom (ID 131843)
- Knotes als hoekboom (ID 132246)
- Knotes als hoekboom (ID 132325)
- Knotes met boomkapel (ID 131823)
- Knothaagbeuk (ID 304856)
- Knothaagbeuken (ID 304888)
- Knotwilg (ID 131827)
- Knotwilg (ID 132378)
- Knotwinterlinde (ID 132358)
- Knotwinterlinde (ID 302066)
- Lindenhakhoutstoof in Broekbos (ID 132144)
- Lork als kapelboom (ID 302152)
- Middelhoutbos (ID 132292)
- Nagelboom van 's-Gravenvoeren (ID 132372)
- Opgaande beuk als grensboom (ID 132323)

- Opgaande Canadapopulier als hoekboom (ID 132228)
- Opgaande eik als hoekboom (ID 131839)
- Opgaande eik als hoekboom (ID 304778)
- Opgaande eiken als hoekboom (ID 132376)
- Opgaande es (ID 132301)
- Opgaande es als hoekboom bij wegwijk (ID 132269)
- Opgaande es als kruispuntboom (ID 132256)
- Opgaande es als schermboom (ID 132285)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep (ID 132307)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep bij poel (ID 132311)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep bij poel (ID 132313)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep bij poel (ID 132318)
- Opgaande essen op talud (ID 304773)
- Opgaande grensboom Huuskesboom (ID 132382)
- Opgaande Hollandse linde bij wegwijk (ID 132227)
- Opgaande linde in dorpskern (ID 131853)
- Opgaande olm in houtkant (ID 304769)
- Opgaande plataan (ID 132331)
- Opgaande plataan in bomengroep bij poel (ID 132308)
- Opgaande plataan in bomengroep bij poel (ID 132309)
- Opgaande schietwilg als hoekboom (ID 131836)
- Opgaande tamme kastanje met boomkruis (ID 132225)
- Opgaande winterlinde (ID 132305)
- Opgaande winterlinde (ID 132320)
- Opgaande witte paardenkastanje in bomengroep bij poel (ID 132310)
- Opgaande witte paardenkastanje in bomengroep bij poel (ID 132314)
- Opgaande witte paardenkastanje in bomengroep bij poel (ID 132316)
- Opgaande zomereik (ID 132251)
- Opgaande zomereik (ID 132321)
- Opgaande zomerlinde (ID 132300)
- Opgaande zomerlinde in bomengroep bij poel (ID 132315)
- Opgaande zomerlinde in bomengroep bij poel (ID 132317)
- Rij knotessen (ID 304771)
- Twee knotessen (ID 304887)
- Twee mispels als relict van een haag (ID 131856)
- Twee op enen stam gezette meidoornen (ID 304770)
- Twee opgaande zomereiken (ID 132263)
- Veekering met oud vlechtwerk (ID 132322)
- Veekeringen in 's-Gravenvoeren (ID 132162)
- Vier geknotte haagbeuken (ID 304855)

1.4 FYSIEKE TOESTAND VAN HET ONROEREND GOED

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken op 18, 19 en 20 april 2016, 02, 03 en 04 mei 2016, 23 en 24 augustus 2016 en 16 februari 2017. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De gebouwen met erfgoedwaarde binnen het beschermde landschap bevinden zich in het algemeen in goede bouwfysische toestand behoudens verborgen gebreken. Het pomphuisje in de graslanden bij Ulvend dat hoort bij hoeve Op de Eiken heeft scheuren en openingen in de muren. Bij enkele actieve landbouwzetels zijn recenter grote gebouwen of constructies geplaatst.

De huidige beplantingen met erfgoedwaarde bestaan uit verschillende types. In het algemeen is de vitaliteit en conditie goed. De geschoren veekeringshagen van meidoorn zijn meestal periodiek geschoren. Enkele hagen hebben de laatste tijd geen onderhoud meer gehad waardoor ze zijn uitgegroeid. Verschillende hagen zijn niet meer ingeboet en hierdoor onvolledig. Andere hagen werden recent ingeboet. Enkele gevlochten hagen worden geschoren maar niet meer actief gevlochten. Enkele hoogstamboomgaarden zijn volledig en worden goed onderhouden. De meeste hoogstamboomgaarden zijn echter relictten van de vroegere hoogstamboomgaarden en werden lange tijd niet meer onderhouden. Ze bestaan uit enkele oude fruitbomen met restanten van meidoornhagen op de perceelsgrenzen. De houtkanten zijn in goede fysieke toestand. Vaak hebben ze achterstallig onderhoud doordat hakhout niet meer periodiek werd afgezet.

De groeven zijn, met uitzondering van de groeven aan Kinkenberg en Meulenberg, verlaten en liggen meestal onder een bosvegetatie. Het weggennet is vrij volledig toegankelijk en in goede staat. Het Ezelstraatje wordt weinig gebruikt waardoor de toegankelijkheid verminderd is. De weg tussen Ulvend en Kwinten is niet meer toegankelijk maar is wel herkenbaar op het terrein.

De graslanden zijn in goede toestand. Er zijn wel grote verschillen in vegetatietypes en microreliëf tussen de graslanden. De bossen en wastines zijn in goede staat. Er zijn lokaal sporen van bosbeheer of omvormingsbeheer.

De Nagelboom vertoont enkele gebreken. Een deel van de achterzijde van de stam is afgestorven, voornamelijk de plek waar de oude nagels zich bevinden. De opgaande tamme kastanje met boomkruis in Greb bevindt zich in slechte gezondheid.

In het algemeen is het landschap gaaf en herkenbaar. Hier en daar komen enkele verwaarloosde percelen voor met kleinere constructies. Ten noorden van 's-Gravenvoeren komt een groot gasstation voor met afsluitingen en schermbeplantingen.

Op enkele plaatsen zijn de taluds van de graften of holle wegen onderhevig aan erosie door het verwijderen van de beplantingen of herbicidenbestrijding. Lokaal werden maatregelen getroffen om de waterafvoer in holle wegen te reguleren bijvoorbeeld door het aanleggen van bufferbekkens. In de Noorbeek werden trappen aangebracht om de waterstand te verhogen. In Altenbroek en Schophemerheide werden enkele (delen van) percelen geplagd of ontgrond in het kader van natuurherstelprojecten (Interreg Habitat (2011) of LIFE- Héliantheme (2012)).

2 EVALUEREND GEDEELTE

2.1 EVALUATIE VAN DE ERFGOEDWAARDEN

Altenbroek en Voervallei met omgeving bezit een archeologische waarde die als volgt wordt gemotiveerd:

Ondanks het weinige archeologische onderzoek biedt het gebied een zeer belangrijk potentieel voor de aanwezigheid van archeologisch erfgoed. Met name voor het midden paleolithicum en neolithicum werd dit potentieel van de plateaus en hellingen al aangetoond, door verschillende oppervlaktevondsten. Ook uit de Romeinse periode werden in het gebied in het verleden reeds resten onderzocht, onder andere de villa van het Steenbosch. Daarenboven bieden ook de gekende historische centra zoals het kasteel van Altenbroek een belangrijke archeologische waarde;

Altenbroek en Voervallei met omgeving bezit een esthetische waarde die als volgt wordt gemotiveerd:

Het gebied wordt gekenmerkt door een sterk en gevarieerd gaaf landschap met een hoge dichtheid aan verschillende erfgoedelementen die onderling een grote samenhang vertonen. Het traditionele cultuurlandschap is zeer herkenbaar. Het coulissenlandschap is rijk aan diverse landschapselementen zoals poelen, bronnen, molenlopen, groeven, dolines, kapel-, kruis-, grens- en fetisjbomen waaronder een nagelboom, kaphagen, knotbomen en geriefhoutbosjes die allemaal onderling een grote ensemble- en contextwaarde hebben.

De graslandrijke valleien worden geflankeerd door hellingbossen die door een netwerk van holle wegen wordt doorsneden. Tussen s'-Gravenvoeren en het Hoogbos loopt loodrecht op de hoogtelijnen een stelsel van watervoerende holle wegen en grubben. Het kleinschalige en dichte netwerk van paden en wegen maakt dat de landschappelijke belevingswaarde zeer hoog is. De paden omvatten soms bronvoerende holle wegen, of ze lopen langs of door de waterlopen (wadden of voordes), wat zeer zeldzaam voorkomt in Vlaanderen.

Het gebied kent weinig tot geen verstoring door grootschalige infrastructuur, wat bijdraagt tot een hoge beleving van rust en stilte. De typerende flora en fauna draagt bij tot een verhoging van de landschapsbeleving.

De hoogstamboomgaarden bij hoeven, in de valleien en op de hellingen, in samenhang met een netwerk aan geschoren veekeringshagen van meidoorn (met relicten van leghagen en gevlochten hagen) dragen bij tot de landschappelijke beleving. Dit verhoogt nog in de bloesemperiode.

De graslanden en hoogstamboomgaarden in de valleien bezitten een ander karakter dan de hellingen van de asymmetrische valleien. Deze zijn semi-gesloten door het voorkomen van de beplante holle wegen en graften. De bossen op de hellingen hebben een gesloten karakter. Op de hellingen zijn er op verschillende plaatsen zichten op en over de vallei en dorpen en gehuchten. De aansluitende leemplateaus hebben een open karakter met zeer weidse zichten over Voeren, tot in de Maasvallei.

Kasteeldomeinen zijn verweven met het omliggende landschap en hebben ontworpen gerichte zichten (vista's) op het omliggende gebied. De losse bebouwing, vaak hoeven of watermolens, en de kleinschalige gehuchten zijn verweven met het landschap. De typerende vakwerkbouw en het netwerk van wegkruisen zijn zeer zeldzaam;

Altenbroek en Voervallei met omgeving bezit een historische waarde die als volgt wordt gemotiveerd:

Altenbroek en de Voervallei met omgeving is een bijzonder voorbeeld van een gaaf en herkenbaar kleinschalig en continue ontwikkeld traditioneel cultuurlandschap. Het gebied heeft duidelijke structuren die teruggaan op historische ontginnings- en nederzettingsspatronen. De historische percelering en cultuurzonatie zijn duidelijk zichtbaar in het landschap en landgebruik.

De waterlopen de Noor, Veurs- en Voer zijn reeds op 18de-eeuwse kaarten duidelijk herkenbaar. Ze worden omgeven door stroken met graslanden die een langdurig en continu gebruik als hooi- of graasweide hebben. De dorpskernen en gehuchten situeren zich rond de waterlopen. Door de afwezigheid van bronnen (behalve bij Sint-Martens-Voeren en Altenbroek) en de diepliggende grondwatertafel was men voor het oprichten van nederzettingen afhankelijk van de beken. Bronnen bij Sint-Martens-Voeren en bij Altenbroek zijn ingericht als waterafneempunt voor de aanpalende gemeenschappen.

De woonkernen zijn vanaf minstens de 18de eeuw omgeven door boomgaardengordels die door geschoren veekeringshagen van meidoorn worden afgeboord op de perceelsgrenzen. Dit opvallend uitgebreide netwerk aan geschoren veekeringshagen is goed bewaard. Op sommige plaatsen zijn nog sporen van vlechtwerk aanwezig. Hierbij worden gesteltakken zijdelings in de haag geleid om gaten te dichten.

Enkele mooie vrij volledige en gave hoogstamboomgaarden zijn verspreid op verschillende plaatsen in het landschap nog aanwezig, ook op de hellingen en op het plateau waar ze vaak in de omgeving van historische hoeves staan. De hoogstamboomgaarden hebben vaak een (metalen) veldhek dat toegang geeft tot de fruitweide.

Wijzigende evoluties in de landbouwsector op het einde van de 19de eeuw maakten dat de landbouw evolueerde van een gemengde economie naar een veeteelteconomie. De graslanden en hoogstammen op de valleihellingen zijn sterk uitgebreid en brachten een vergroening van het landschap met zich mee. De hellingen hebben hun areaal aan historisch permanente graslanden behouden. De percelen worden vaak van elkaar scheiden door steile en met houtkanten beplante taluds, de graften.

De hellingbossen Schophemerheide-Kattenrot, de bossen op Voerenberg - Altenbroek en het Broekbos zijn grotendeels oud-boscomplexen. Deze bossen zijn al minstens vanaf de midden 18de-eeuwse kaarten continue als bos gekarteerd. De helling bij Schophemerheide-Kattenrot was op de 18de-eeuwse kaarten deels ontgonnen als wastine. Van deze heidevegetaties zijn nog relictten aanwezig.

Het gebied is rijk aan typologisch zeer verscheiden types van houtige beplantingen met erfgoedwaarde, zoals kapelbomen, kruispuntbomen, kaphagen, knotbomenrijen, hoekbomen, houtkanten op taluds en beekoevers, grensbomen, hakhoutstoven en positiebomen bij kasteelparken. De perceelsgrenzen zijn vaak beplant, het zij door houtkanten, knotbomenrijen of geschoren veekeringshagen.

De oude wegenstructuur met inbegrip van holle wegen en voordren, wegkruisingen over de Voer, zijn gaaf en herkenbaar bewaard. De dichtheid van intact bewaarde holle wegen is uniek. In vergelijking met 18de- en 19de-eeuwse kaarten is het historisch wegenetwerk vrijwel intact bewaard gebleven. De wegen en paden hebben hun half- of onverhard karakter goed bewaard. Deze nog steeds functioneel zijnde wegen zijn getuigen van een eeuwenoude ontsluiting van het gebied. Opvallend is de aanwezigheid van verschillende kruispunten met een hoge wegendichtheid.

Het gebied is rijk aan karakteristiek bouwkundig erfgoed, zoals hoeves, kastelen, kapellen, grenspalen en wegkruisen. Voeren maakt deel uit van het Maasland, een historische en culturele entiteit die zich door de eeuwen heen wist te karakteriseren. Het gebruik van bepaalde materialen en technieken is aan de streek verbonden, bijvoorbeeld vakwerk en silex.

Belangrijke historische kastelen zoals Altenbroek zijn nauw met het landschap verweven en hebben eveneens vista's op het landschap. De watermolens en de molenlopen en -vijvers tonen de ontwikkeling van een molenlandschap in de vallei.

Het voorkomen van historisch permanente, soorten- en microreliëfrijke, graslanden met een kalkgebonden flora is voor Vlaanderen zeer zeldzaam. De kalkrijke kamgraslanden bevinden zich op de overgang van het Atlantische naar het Midden-Europese flora-element. Voeren is door zijn ligging uniek op floristisch gebied voor Vlaanderen.

De bijzondere abiotische kenmerken in combinatie met de kenmerken van het kleinschalige gecompartmenteerde landschap zorgen voor een typerende fauna, bijvoorbeeld de grauwe klauwier, de wijngaardslak, het vliegend hert, de hazelmuis en de das.

De ankerplaats ‘s Graven-, Sint-Martens- en Sint-Pietersvoeren’ is een vastgesteld landschapsatlasrelict. Het voorliggend gebied is het centrale en westelijke deel van deze ankerplaats. Het oostelijke en zuidelijke deel van deze ankerplaats, namelijk het Alsbos, Vrouwenbos, Veursbos, oostelijk deel Broekbos en de gehuchten De Plank, Berg en Veurs en het dorp Sint-Pieters-Voeren en omgeving maken geen deel uit van dit dossier, en kunnen mogelijk in een latere fase aan bod komen in een aansluitend beschermingsdossier.

2.4 JURIDISCHE TOESTAND

2.4.1 Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

Volgende beschermde sites vallen binnen de perimeter van de voorgestelde afbakening (toestand 19/07/2017):

2.4.1.1 Beschermede monumenten

- Smeedijzeren wegkruisen (MB 04/11/2002)
- Steenboskapel (MB 04/11/2002)
- Twee gietijzeren kranen (hier kraan op de Meulenberg) (MB 04/11/2002)
- Eénstijlige meidoornshaag (MB 05/07/2010): Gelegde meidoornhaag aan zevensprong 'Aan de Ling', Hoeneveldje, 's-Gravenvoeren

2.4.1.2 Beschermde landschappen

- De Kruisgraef (MB 03/07/1985)

2.4.1.3 Vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed

- Douanekantoor (ID 37722)
- Dwarsschuur gedateerd 1721 (ID 37664)
- Elektriciteitscabine (ID 216507)
- Gesloten hoeve (ID 37704)
- Gesloten hoeve (ID 37705)
- Gietijzeren kraan (ID 37721)
- Gietijzeren kruisbeeld (ID 37720)
- Hoeve (ID 37641)
- Hoeve (ID 37679)
- Hoeve (ID 37707)
- Hoeve (ID 37709)
- Hoeve (ID 37854)
- Hoeve Kattenrot (ID 37640)
- Hoeve Op de Eiken (ID 37855)
- Hoeve Snauwenberg (ID 37712)
- Houten kruisbeeld (ID 37719)
- Huis Born (ID 37626)
- Kapel (ID 37682)
- Kapel Denisekrüske (ID 37718)
- Kapel Trichterbeeldje (ID 37717)
- Kasteel Altenbroek (ID 37625)
- Koetsierswoning van het kasteel Altenbroek (ID 37627)
- Kruis (ID 37659)
- Kruis van de Dries (ID 37683)

- #### 2.4.1.4 Niet -vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed

- #### 2.4.1.5 Vastgesteld Landschapsatlasrelict

- #### 2.4.1.6 Niet-vastgestelde landschapsatlasrelicten

- #### 2.4.1.7 Niet-vastgestelde inventaris houtige beplantingen met erfgoedwaarde

- ////////////////////////////////////

- ////////////////////////////////////

- Knotes als hoekboom (ID 132246)
- Knotes als hoekboom (ID 132325)
- Knotes met boomkapel (ID 131823)
- Knothaagbeuk (ID 304856)
- Knothaagbeuken (ID 304888)
- Knotwilg (ID 131827)
- Knotwilg (ID 132378)
- Knotwinterlinde (ID 132358)
- Knotwinterlinde (ID 302066)
- Lindenhakhoutstoof in Broekbos (ID 132144)
- Lork als kapelboom (ID 302152)
- Middelhoutbos (ID 132292)
- Nagelboom van 's-Gravenvoeren (ID 132372)
- Opgaande beuk als grensboom (ID 132323)
- Opgaande Canadapopulier als hoekboom (ID 132228)
- Opgaande eik als hoekboom (ID 131839)
- Opgaande eik als hoekboom (ID 304778)
- Opgaande eiken als hoekboom (ID 132376)
- Opgaande es (ID 132301)
- Opgaande es als hoekboom bij wegwijk (ID 132269)
- Opgaande es als kruispuntboom (ID 132256)
- Opgaande es als schermboom (ID 132285)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep (ID 132307)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep bij poel (ID 132311)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep bij poel (ID 132313)
- Opgaande esdoorn met bonte bladeren in bomengroep bij poel (ID 132318)
- Opgaande essen op talud (ID 304773)
- Opgaande grensboom Huuskesboom (ID 132382)
- Opgaande Hollandse linde bij wegwijk (ID 132227)
- Opgaande linde in dorpskern (ID 131853)
- Opgaande olm in houtkant (ID 304769)
- Opgaande plataan (ID 132331)
- Opgaande plataan in bomengroep bij poel (ID 132308)
- Opgaande plataan in bomengroep bij poel (ID 132309)
- Opgaande schietwilg als hoekboom (ID 131836)
- Opgaande tamme kastanje met boomkruis (ID 132225)
- Opgaande winterlinde (ID 132305)
- Opgaande winterlinde (ID 132320)
- Opgaande witte paardenkastanje in bomengroep bij poel (ID 132310)
- Opgaande witte paardenkastanje in bomengroep bij poel (ID 132314)
- Opgaande witte paardenkastanje in bomengroep bij poel (ID 132316)
- Opgaande zomereik (ID 132251)
- Opgaande zomereik (ID 132321)
- Opgaande zomerlinde (ID 132300)
- Opgaande zomerlinde in bomengroep bij poel (ID 132315)
- Opgaande zomerlinde in bomengroep bij poel (ID 132317)
- Rij knotessen (ID 304771)

- Binnen de voorgestelde afbakening zijn er geen goedgekeurde erfgoedbeheersplannen, herwaarderingsplannen of eerder vernietigde beschermingsbesluiten.

Het gewestplan kleurt de vallei van de Veurs en de aansluitende helling in als natuurgebied. De daar aangrenzende delen van het dal, helling en plateau zijn landschappelijk waardevol agrarisch gebied. De Voervallei tussen Sint-Marten-Voeren en Meulenberg ligt grotendeels in natuurgebied, evenals de aansluitende helling en een deel van het plateau. De daaraan grenzende delen van het dal, helling en plateau zijn landschappelijk waardevol agrarisch gebied. Het kasteeldomein Altenbroek is parkgebied met semi-agrarische functie.

De zone ten zuiden van 's-Gravenvoeren is grotendeels landschappelijk waardevol agrarisch gebied, met uitzondering van de zone tussen Heuvelke en de Oude Linde dat agrarisch gebied is. De zone ten noorden van 's-Gravenvoeren is volledig landschappelijk waardevol agrarisch gebied, behalve het Hoogbos en de delen aan de Kinkenbergr die natuurgebied zijn en het kerkhof en het gasonderstation die liggen in gebieden voor gemeenschapsvoorzieningen of openbaar nut.

Het agrarisch gebied ten noorden en zuiden van 's-Gravenvoeren, met uitzondering van het Habitatrictlijngebied, is Herbevestigd Agrarisch Gebied (HAG). Er zijn volgende BPA's van kracht binnen dit gebied: BPA "Politielogement", BPA "Hoogsteysn",. De percelen van het ontwerpRUP 'Openbare Voorzieningen' aan Schietekamer ligt net buitende afbakening. Binnen het RUP 'Boomstraat-Berneauweg' is er wat betreft de holle wegen van Heuvelke een overlap. Aan de Grijzegraaf is er een gemeentelijk RUP 'RWZI Voeren' in functie van de bouw van een nieuw landschappelijk geïntegreerd waterzuiveringsstation, dat net buiten de afbakening ligt.

Voor dit gebied komt de gewenste ruimtelijke structuur binnen het Vlaamse planningsproces overeen met de beheersdoelstellingen zoals opgenomen in het beschermingsbesluit van dit beschermingsdossier. Er zijn binnen de AGNAS-planprocessen geen acties op korte termijn gepland voor Voeren.

- Ruimtelijk-functioneel samenhangende gebieden vrijwaren voor land- en tuinbouw op maat van het landschap:

Het weide- en akkergebied van Voeren vormt een samenhangend landbouwgebied waarin grondgebonden landbouw (in hoofdzaak melkvee) als ruimtelijke drager van het gevarieerde en reliëfrijke cultuurlandschap wordt erkend. Het landbouwgebruik moet aangepast zijn aan de kenmerken van het fysisch systeem en de landschappelijke structuur: de structuurbepalende landschapselementen (steile hellingen, beekvalleien, netwerk van hagen, houtkanten en holle

Het uitwerken van ontwikkelingsperspectieven voor hoogstamboomgaarden, het afbakenen van bouwvrije agrarische gebieden en ontwikkelingsperspectieven voor het cultuurhistorisch bebouwd erfgoed, het hergebruik van oude hoeves, molens en kastelen wordt vooropgesteld.

Tot deze deelruimte behoren (delen van) de gemeente Voeren.

2.4.3 Natuur en Bos:

Het Broekbos is een Bosreservaat (Broekbos, nr. 5, 2003) dat gedeeltelijk binnen de afbakening van de cultuurhistorische landschapsbescherming valt. Voor het bosreservaat Broekbos is er een beheerplan (2008).

Het Hoogbos, delen van Altenbroek, Schophemerheide-Kattenroth en het Broekbos en de Veursvallei horen bij GEN 421.

3 BEHEERSVISIE

3.1 BEHEERSDOELSTELLINGEN VOOR HET BESCHERMD ONROEREND GOED

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

3.2 BIJZONDERE VOORSCHRIFTEN VOOR HET BESCHERMD ONROEREND GOED

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtshouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goede huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerendergoeddecreet en Onroerendergoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;

de toestand van het goed regelmatig controleren;

regulier onderhoud uitoefenen;

onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

Om de erfgoedwaarden van het onroerend goed dat met dit besluit wordt beschermd in stand te houden legt het besluit een aantal bijkomende bijzondere voorschriften op. Deze zijn opgenomen in artikel 4 van het besluit. Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming.

3.3 TOELATINGSPLICHTIGE HANDELINGEN VOOR HET BESCHERMD ONROEREND GOED

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

.....

100

- ### 4.3 ONUITGEGEVEN PUBLICATIES

4.4 WEBSITE EN DIGITALE BRONNEN

Begrippenlijst Landschap, geconsulteerd op https://www.onroerendergoed.be/assets/files/projects/downloads/Begrippenlijst_feb2013.pdf, april 2017.

Centrale Archeologische Inventaris, geconsulteerd op <http://cai.erfgoed.net/cai/index.php>, april 2017.

Databank Inventaris Bouwkundig Erfgoed, geconsulteerd op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be> , mei 2017.

Inventaris van houtige beplantingen met erfgoedwaarde, geconsulteerd op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>, mei 2017.

KINNAER A. 2016: *Fruitteelt in Haspengouw* [online], <https://inventaris.onroerendergoed.be/themas/133> (geraadpleegd op 26 april 2017)

Landschapsatlas, geconsulteerd op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>, mei 2017.

Ruimtelijke visie voor landbouw, natuur en bos, regio Haspengouw en Voeren, 2005:
http://www2.vlaanderen.be/ruimtelijk/planningsprocessen/plpr_bg/agnas/docs/hv/HV_eindvoorstelGRS_20050218.pdf

Per beleidsdomein werden volgende GIS-datalagen van Vlaamse administraties geraadpleegd (beschikbaar gesteld via centrale servers van het interne netwerk):

- Natuur
 - Ramsargebieden
 - Groenkaart
 - Vogelrichtlijngebieden
 - Habitatrichtlijngebieden
 - Bosreservaten
 - Vlaams ecologisch netwerk, VEN/IVON
 - Natuurreservaten
 - Autochtone bomen en struiken
 - Historisch bos
 - Biologische Waarderingskaart
- Landbouw
 - Landbouwgebruikspcelen
 - Ruilverkavelingen
 - Herbevestigd Agrarisch Gebied (HAG)
- Ruimtelijke planning
 - Plannen van aanleg
 - Gewestelijke RUP's
 - Provinciale RUP's
 - Gemeentelijke RUP's
 - Gewestplan
- Wegen en water
 - Hydrografische atlas
 - Straten
 - Beschermingszones
 - Rivierbekkens

- Fysisch systeem
 - Databank ondergrond Vlaanderen (DOV)
 - Quartair kaart
 - Bodemkaart
 - Digitale hoogtemodel Vlaanderen II (DSM 1m), Informatie Vlaanderen
- Percelen en administratieve grenzen
 - Grootschalig referentiebestand (GRB)
 - Gemeentegrenzen

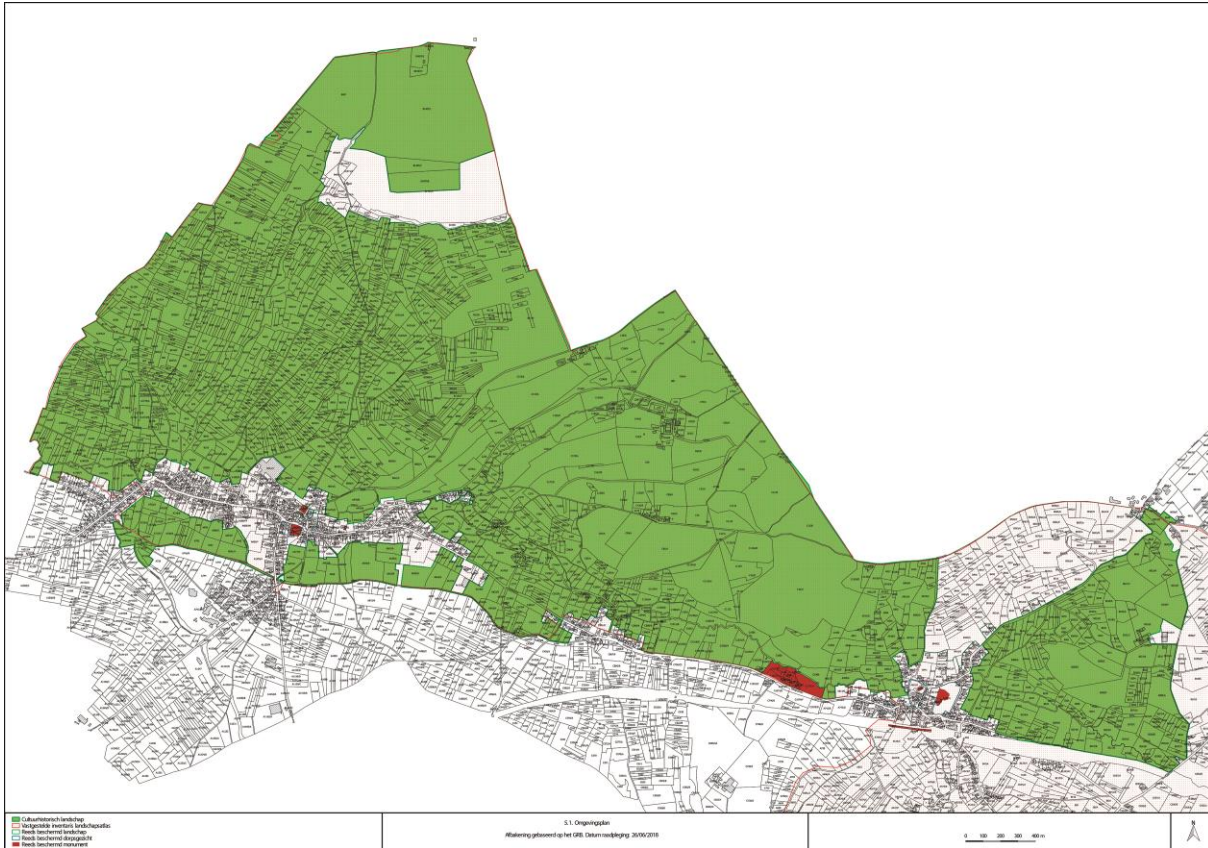
4.5 MONDELINGE BRONNEN

- Mondelinge informatie verkregen van Elza Vandenabeele (03 mei 2016).
- Mondelinge informatie verkregen van Rik Palmans (23 augustus 2016).
- Mondelinge informatie verkregen van Eddy Timmers, Erfgoedconsulenten Landschappen, Onroerend Erfgoed Limburg.

5 BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1 OMGEVINGSPLAN

Omgevingsplan Altenbroek en Voervallei met omgeving met weergave van bestaande beschermingen en vastgestelde landschapsatlas.

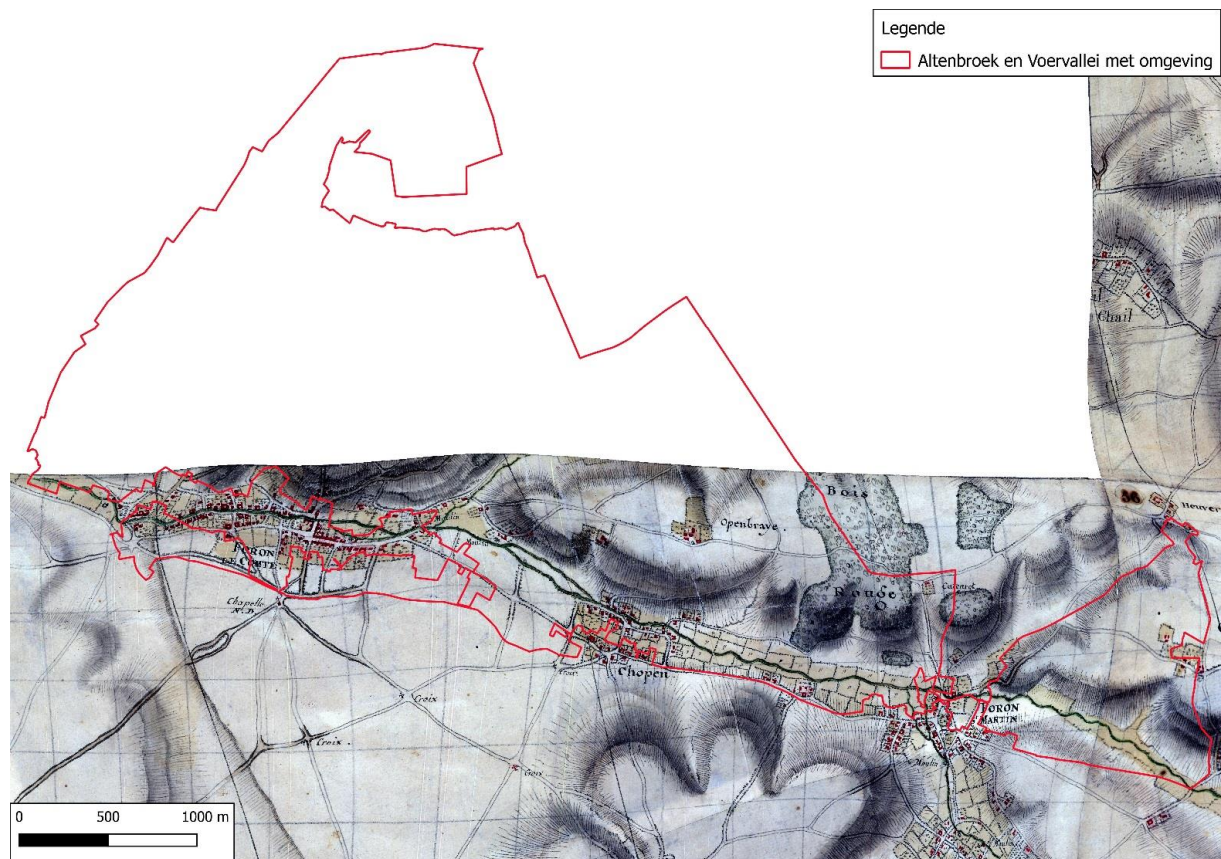

5.2 FOTOBIIJLAGE

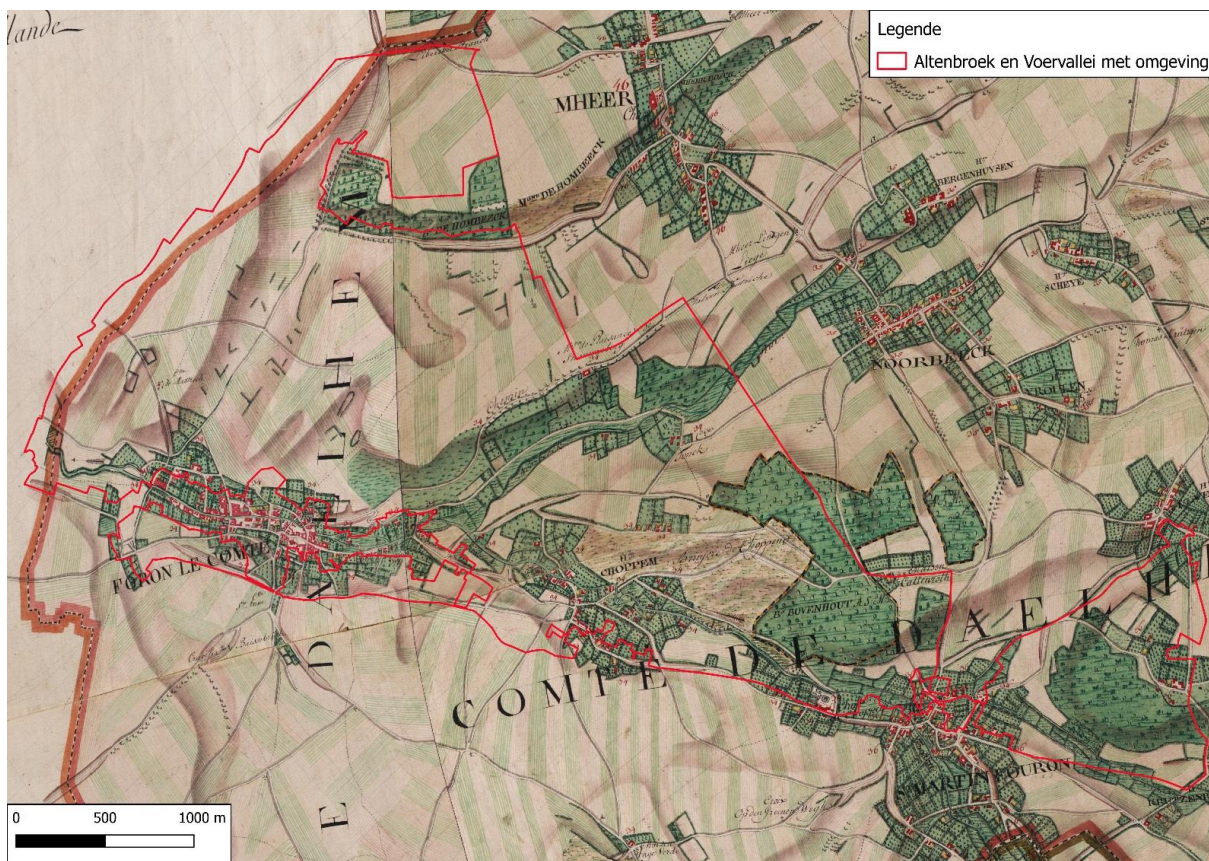
De fotoregistratie bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier.: <https://besluiten.onroerendergoed.be/besluiten/14748>.

5.3 KAARTEN EN FIGUREN

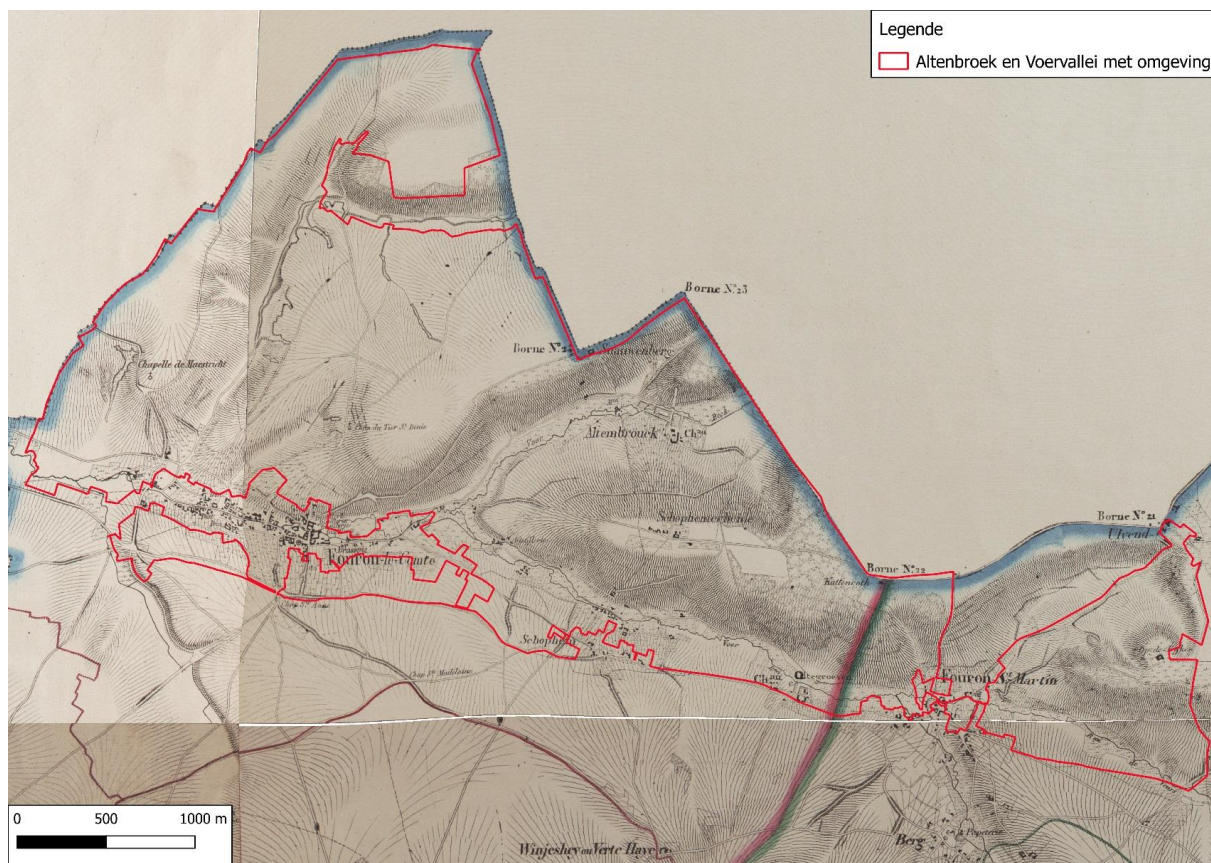
Overzicht van de historische kaarten en orthofoto's, het digitale hoogtemodel, een actuele luchtfoto en tijdsdieptekaarten voor graslanden en hoogstamboomgaarden.

Figuur 1: Herschaalde uitsnede uit de kaart van Villaret, Institut National de l'Information Géographique et Forestière, Sint-Mande (France), CH 292, uitgegeven 1745.

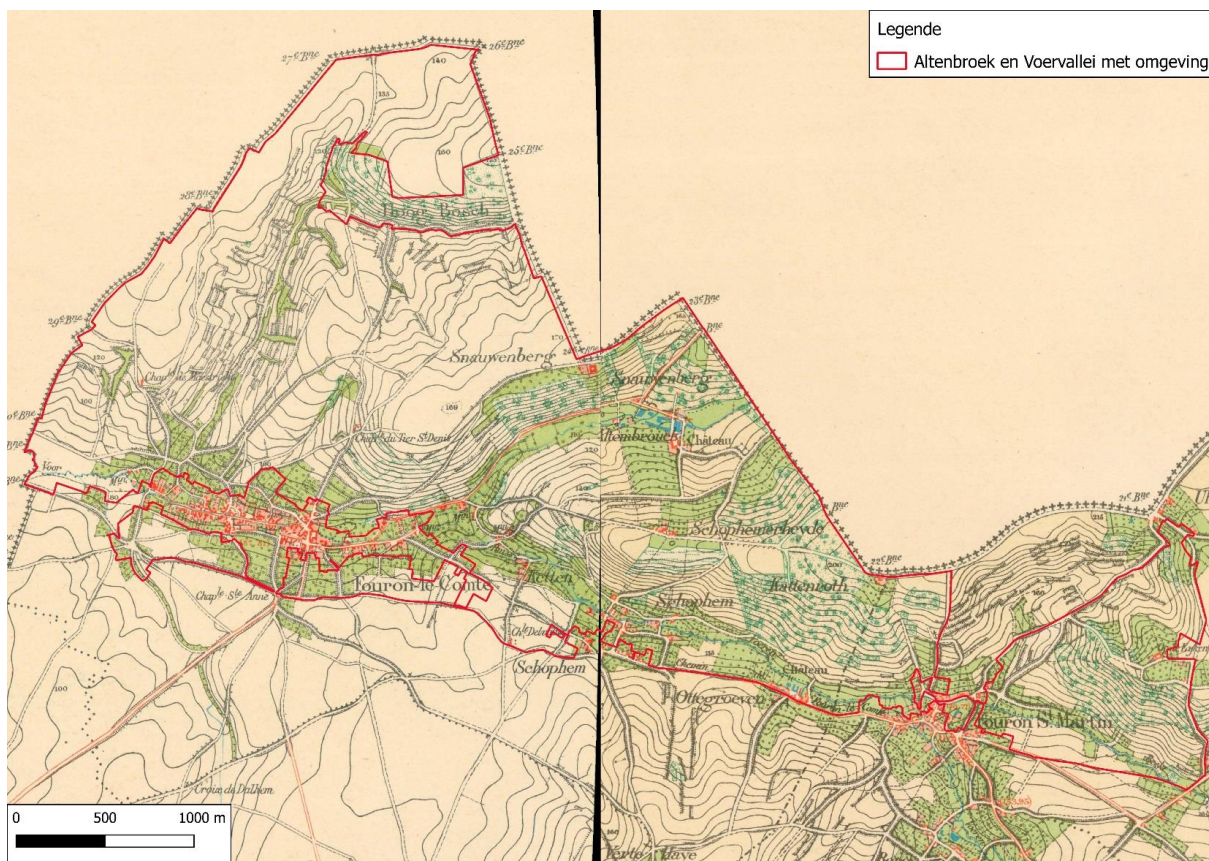

Figuur 2: Herschaalde uitsnede uit Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden voor Zijn Koninklijke Hoogheid de Hertog Karel Alexander van Lotharingen, Jozef Jean François de Ferraris, Koninklijke Bibliotheek van België, uitgegeven in 1770-1778.

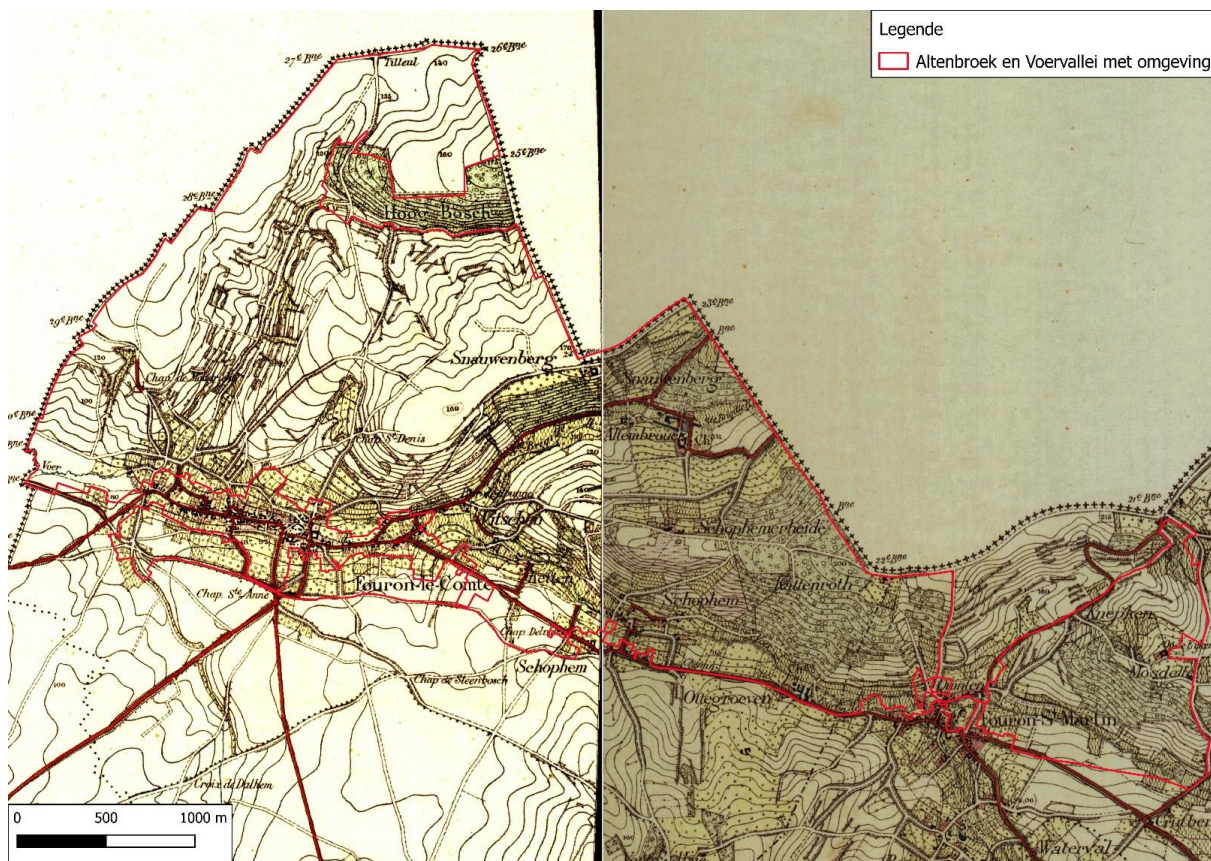

Figuur 3: Herschaalde uitsnede uit de Topografische kaart van België, Philippe Vandermaelen, uitgegeven in 1846-1854.

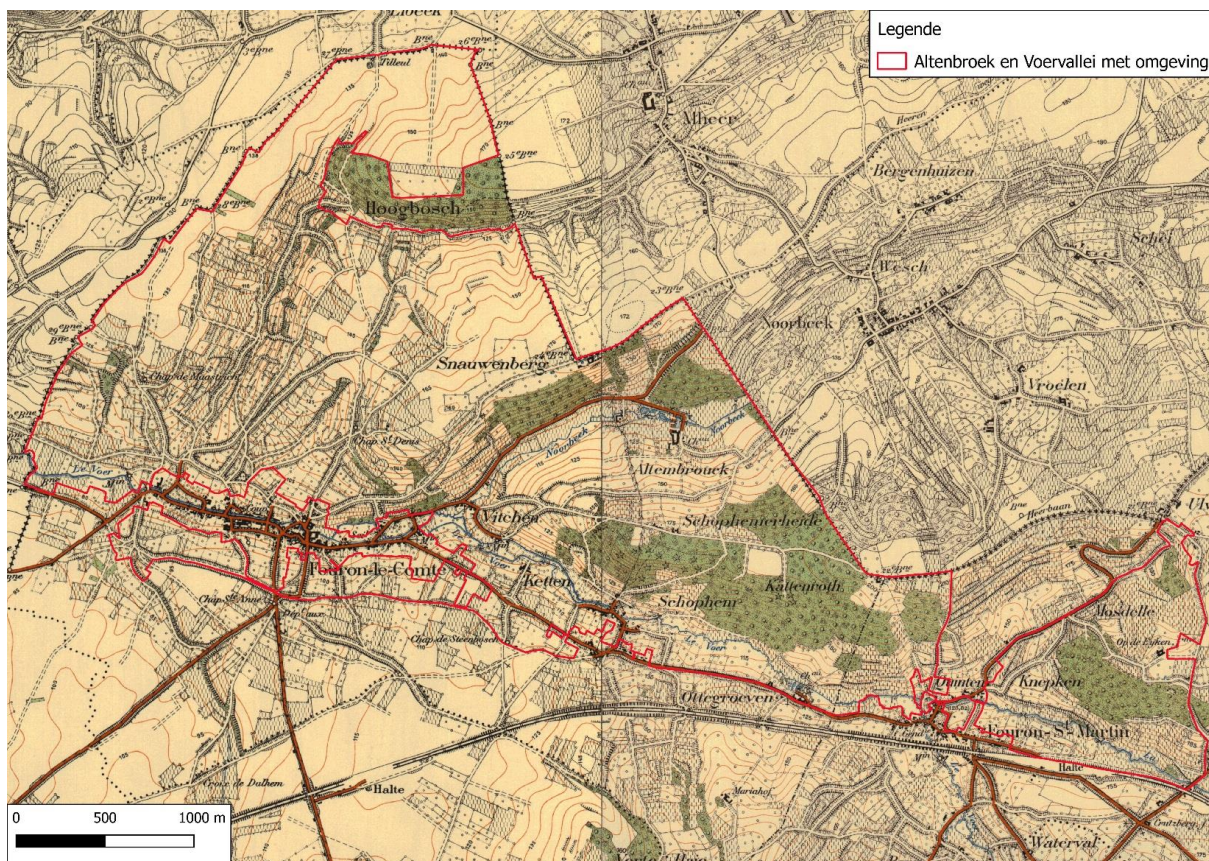

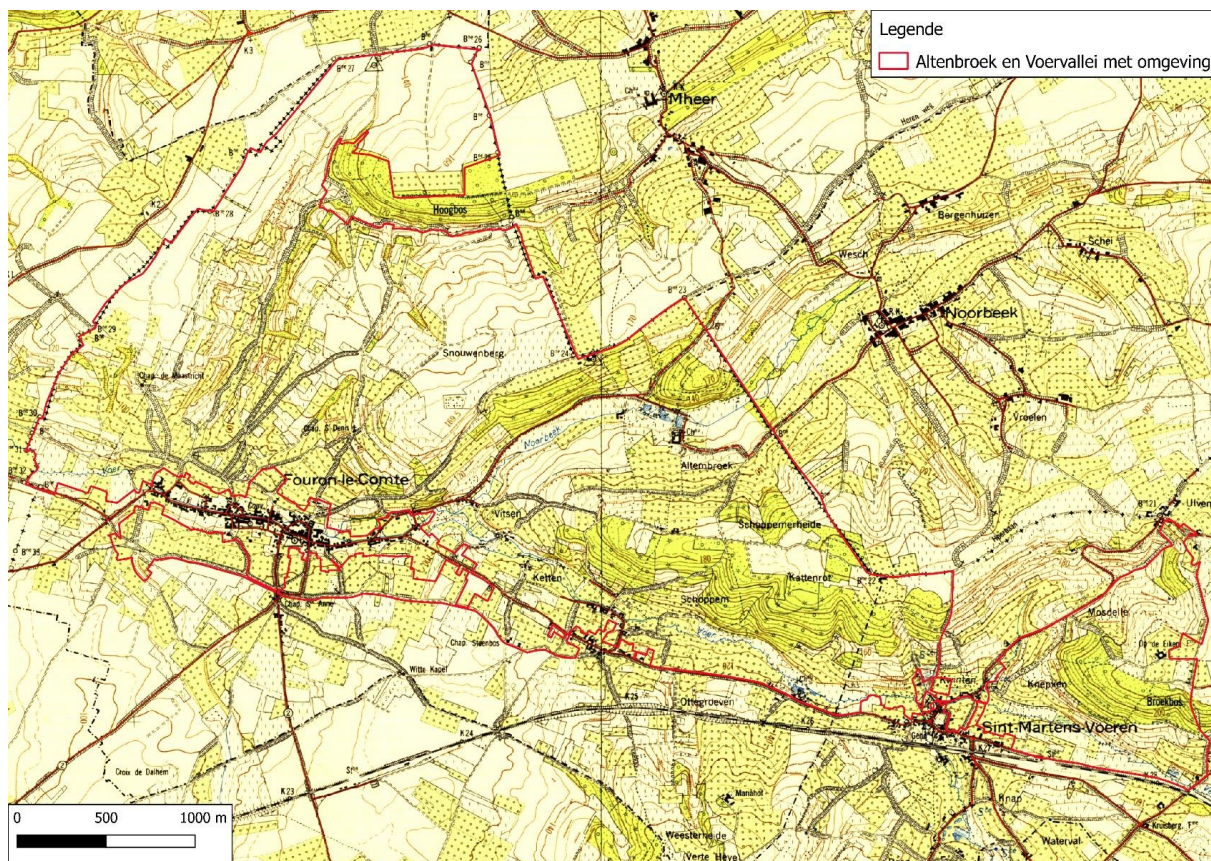
Figuur 4: Herschaalde uitsnede uit de Topografische kaarten van België, Eerste editie, Krijgsdepot, uitgegeven in 1865-1880, kartering 1872.

Figuur 5: Herschaalde uitsnede uit de Kaart van België, Militair Cartografisch Instituut, uitgegeven in 1889-1900, kartering 1898 en 1903.

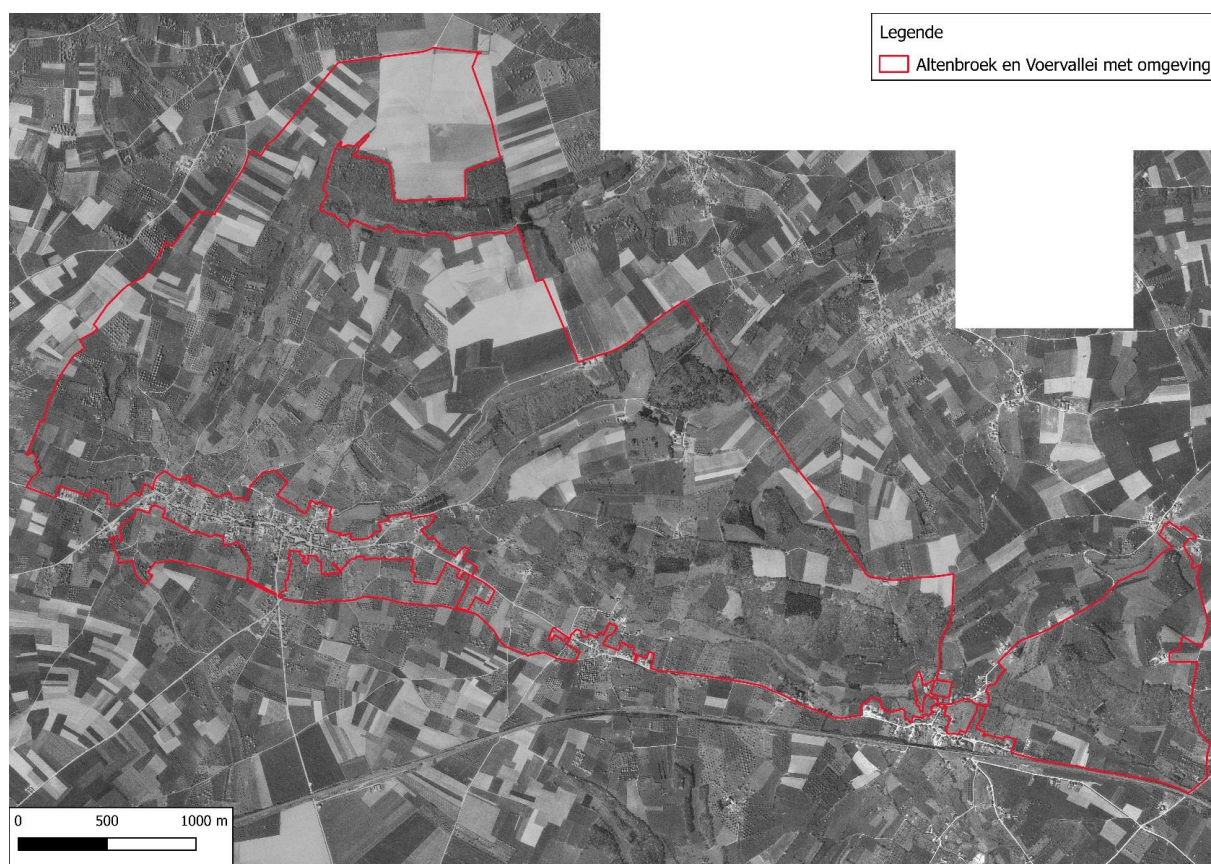

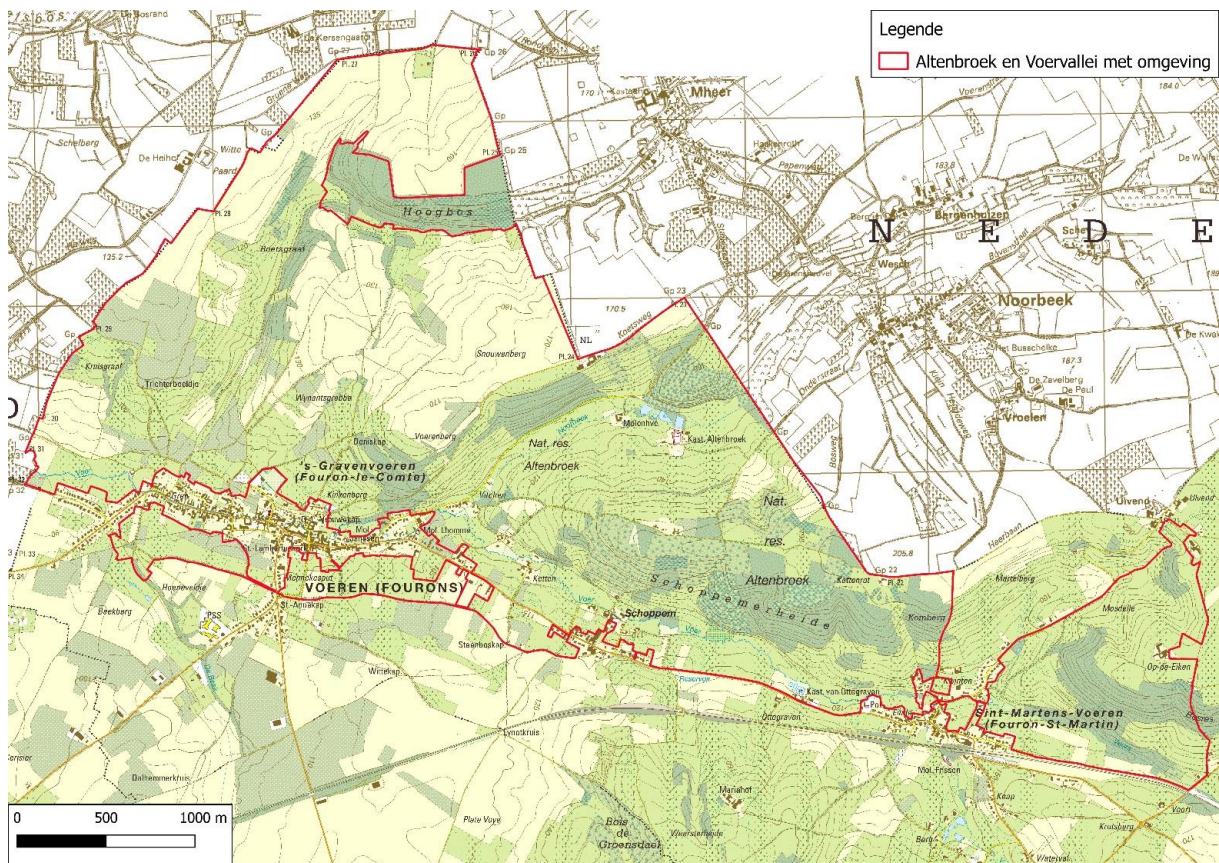
Figuur 6: Herschaalde uitsnede uit de Kaart van België, Militair Cartografisch Instituut, uitgegeven in 1928-1950, kartering 1931 en 1937.

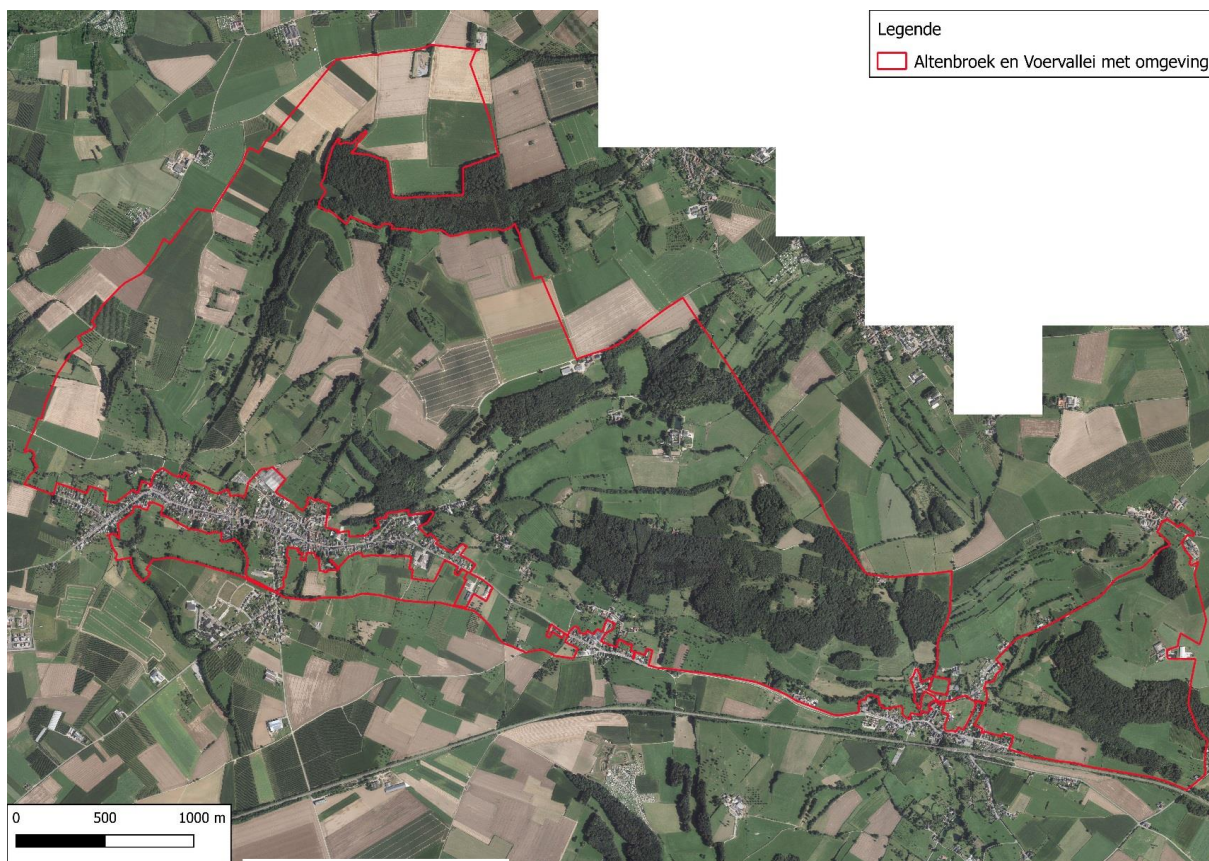
Figuur 7: Herschaalde uitsnede uit de Kaart van België, Militair Cartografisch Instituut, uitgegeven in 1949-1970.

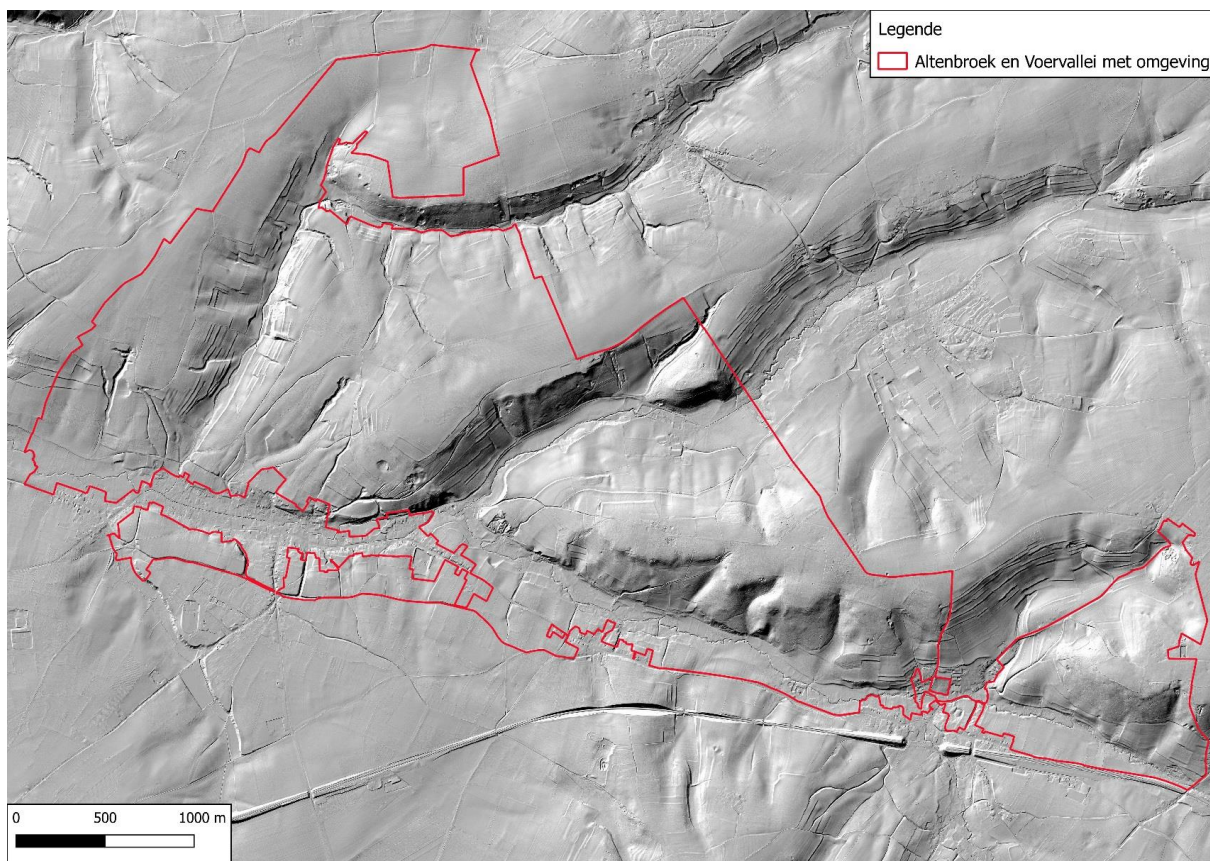

Figuur 9: Herschaalde uitsnede uit de Topografische basiskaart numerieke reeks, Nationaal Geografisch Instituut, uitgegeven in 2009.

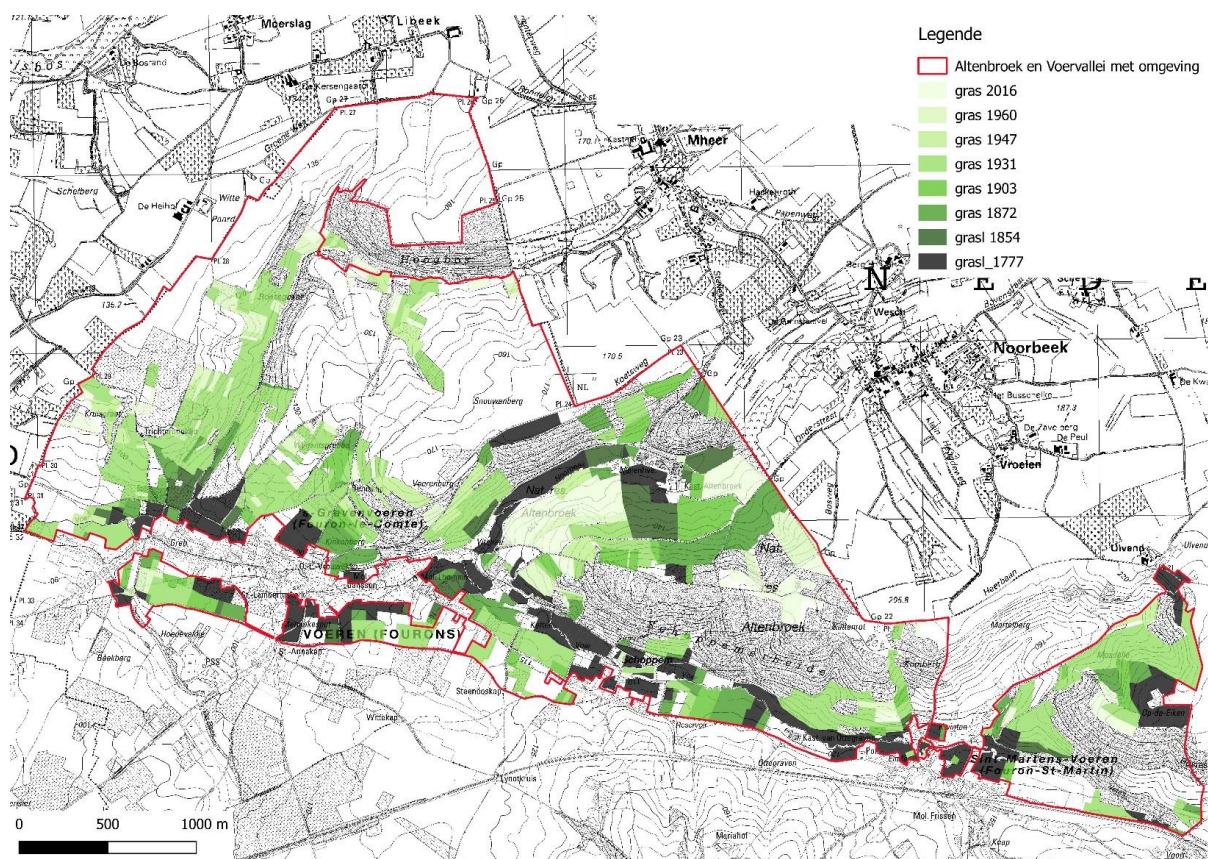

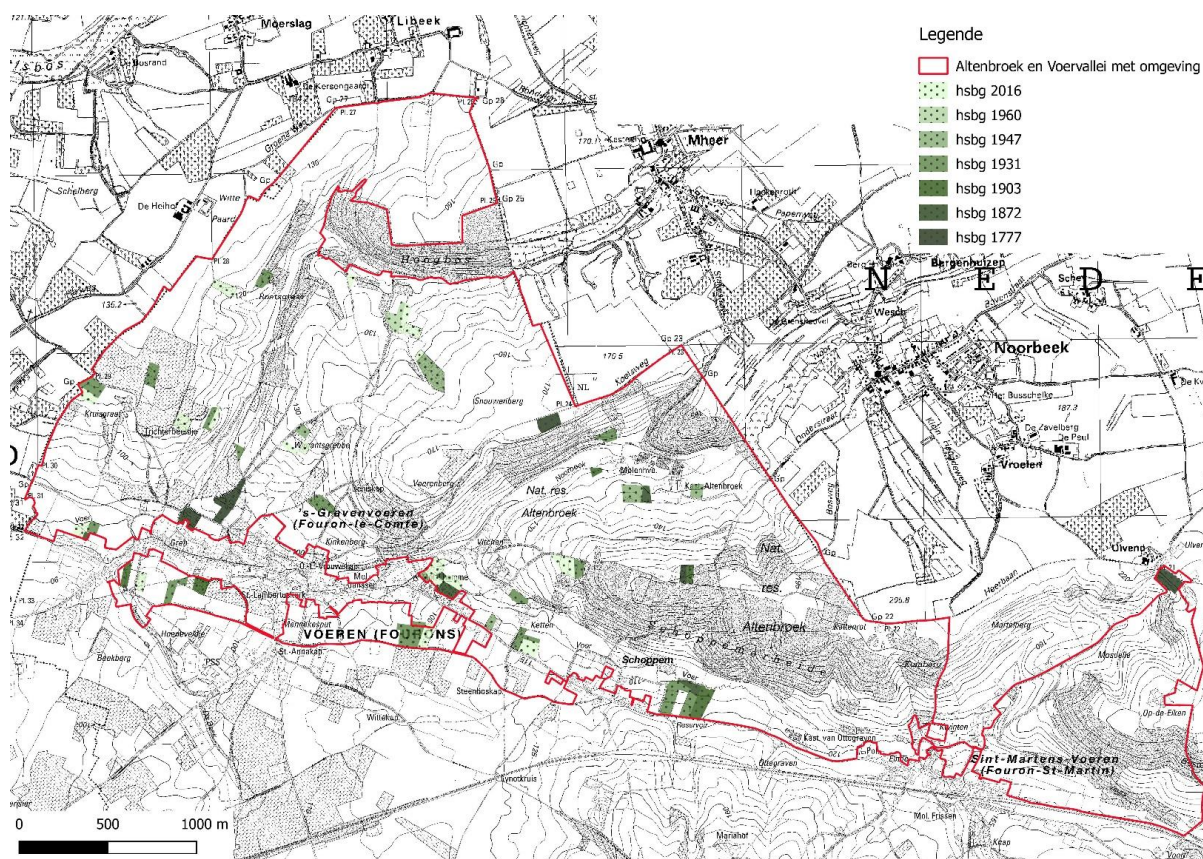
////////////////////////////////////

Figuur 11: Herschaalde uitsnede uit het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM, raster, 1m. Hillshade A315, H35.

////////////////////////////////////

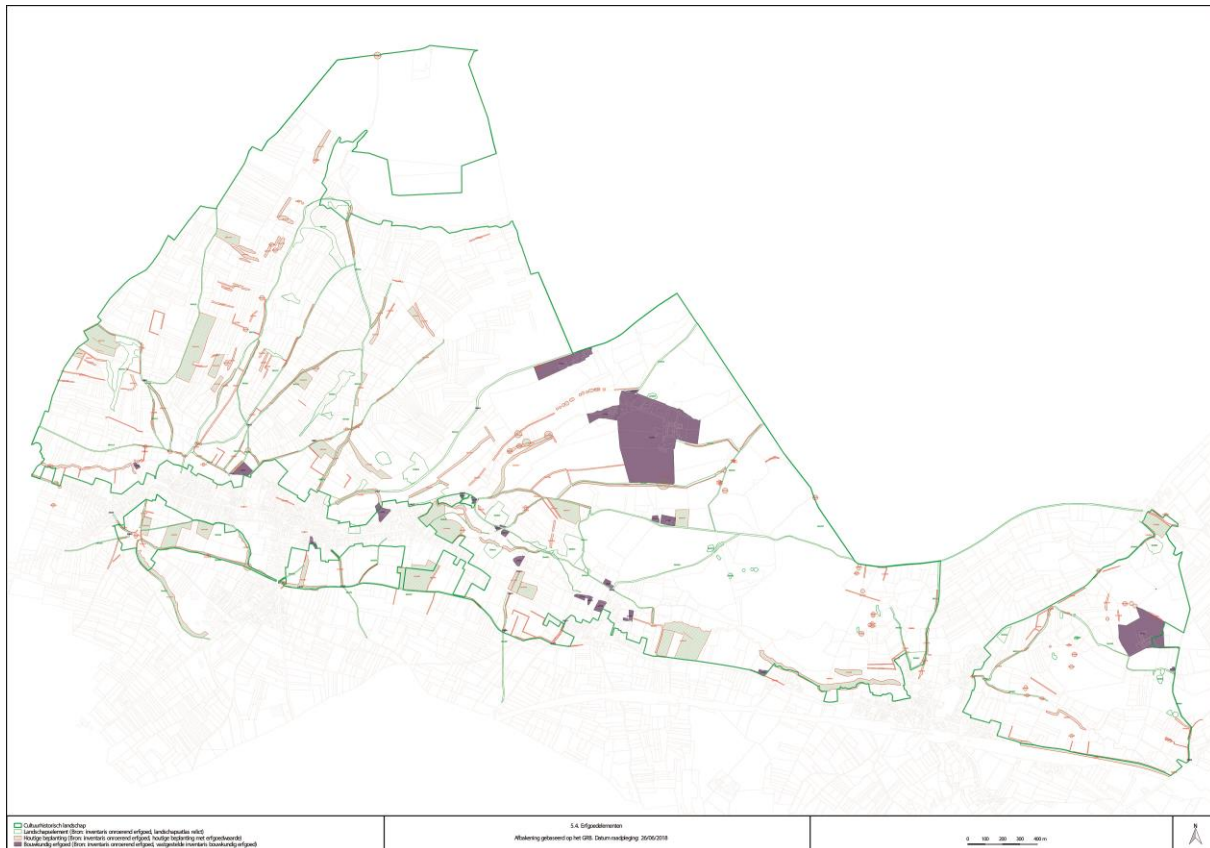

Figuur 13: tijdsdieptekaart voor het bodemgebruik als hoogstamboomgaard op basis van de orthofoto van 2016, de topografische kaarten van 1960, 1931, 1903, 1872 en de Kabinetskaart van de Ferraris (1777).

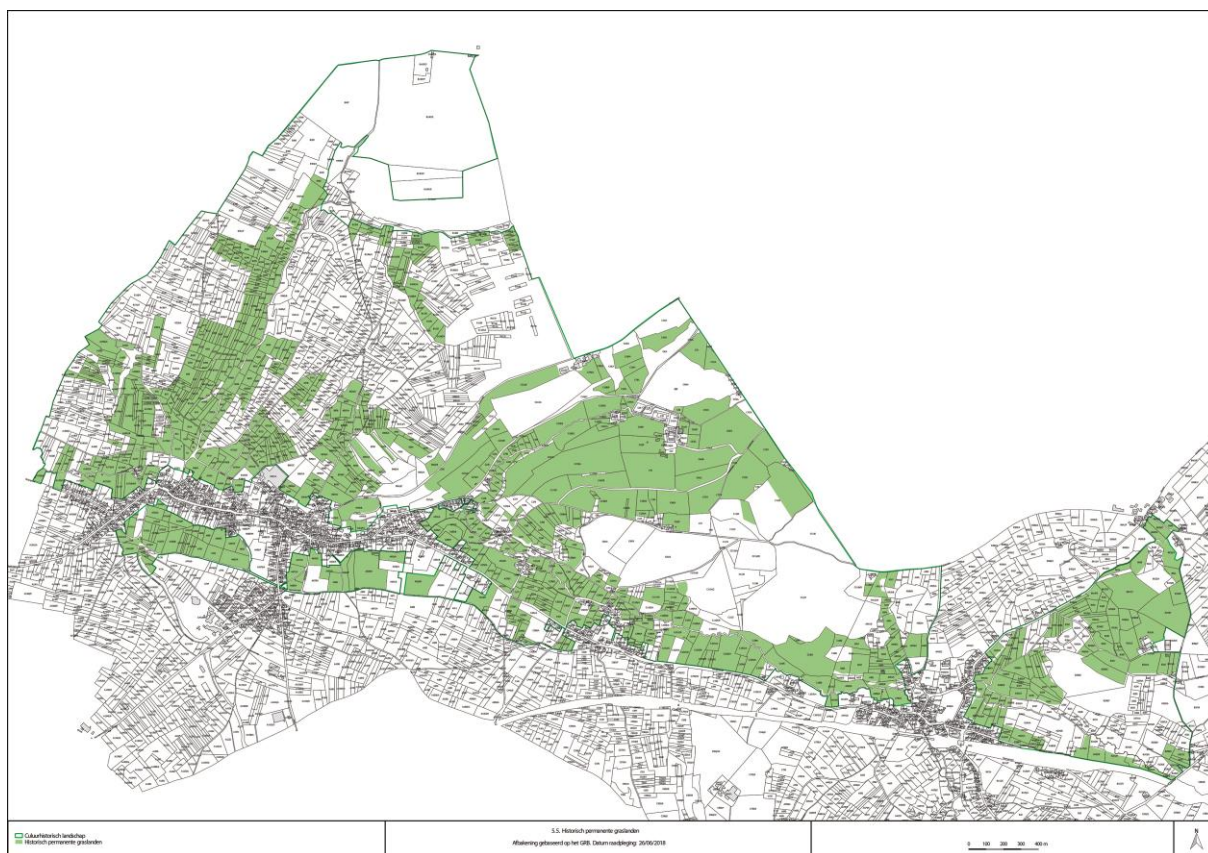
5.4 KAART ERFGOEDELEMENTEN

Kaart met alle erfgoedelementen die in het inhoudelijk dossier en ministerieel besluit vermeld worden. De kaart geeft de toestand weer zoals vastgesteld tijdens de eerder vermelde terreinbezoeken.

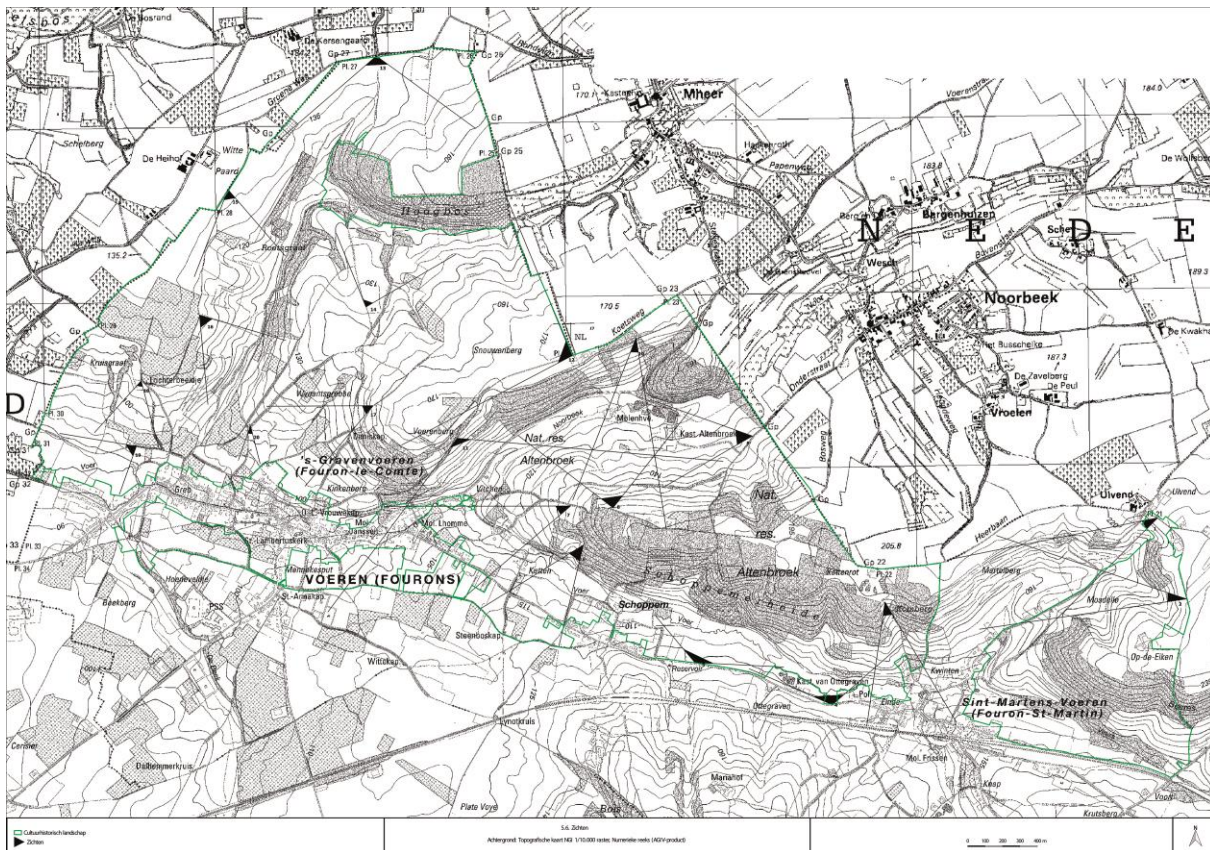
5.5 KAART HISTORISCH PERMANENTE GRASLANDEN (HPG)

Kaart met de historisch permanente graslanden waarnaar in het inhoudelijk dossier en ministerieel besluit verwezen wordt. De kaart geeft de toestand weer zoals vastgesteld tijdens de eerder vermelde data van de terreinbezoeken.

5.6 KAART MET ZICHTEN

Kaart met alle zichten die in het inhoudelijk dossier en ministerieel besluit vermeld worden. De kaart geeft de toestand weer zoals vastgesteld tijdens de eerder vermelde terreinbezoeken.

5.7 IHD

Kaart met de beheersdoelstellingen vanuit de bescherming als cultuurhistorisch landschap, voor de gebieden binnen de zoekzones voor instandhoudingsdoelstellingen Natura 2000.

